

50 РІДКІСНИХ РОСЛИН СУМЩИНИ

Атлас-довідник

С. Панченко, В. Іванець

50 РІДКІСНИХ РОСЛИН СУМЩИНИ

Атлас-довідник

С. Панченко, В. Іванець

*Пам'яті відомого ботаніка, природоохоронця
професора Т. Л. Андрієнко (1938–2016).
Її внесок в розбудову та дослідження
заповідних територій краю неоціненний.*

50 рідкісних рослин Сумщини. Атлас-довідник / Сергій Панченко, Вікторія Іванець. – Чернівці, 2019. – 64 с.

В атласі узагальнено відомості про поширення раритетних рослин Сумської області. П'ятдесят – це далеко не повний перелік рослин області, які слід вважати рідкісними. Представлена добірка лісових, степових, лучних та болотних рослин. Наведено карту їх знахідок від початку XX століття й до наших днів, відомих авторам з літературних джерел, з матеріалів гербаріїв Києва, Харкова, Ніжина, Львова, Середина-Буди та власних знахідок авторів. Для кожного з видів наведено коротку характеристику, вказано загрози та можливі заходи щодо їх збереження. Атлас ілюстрований фотографіями.

Книга розрахована на широке коло читачів, які цікавляться природою рідного краю. Автори будуть вдячні, за повідомлення про нові знахідки цих чи інших рідкісних видів рослин.

Підготовка карт: *О. Василюк, М. Савченко, С. Панченко.*

Макет: *Н. Антонова.*

Фотографії: *М. Богомаз, А. Гнатюк, В. Іванець, М. Книша, А. Куземко, С. Панченко, С. Рижков, О. Соколенко, Д. Ширяєва.*

Фото на обкладинці: *С. Панченко.*

Книга видана за кошти гранту The Rufford Grants for Nature Conservation у рамках виконання проекту «Study of the Rare Plants and Habitats Distribution in the Desnyansky Biosphere Reserve and Conducting Environmental Education Measures on its Territory» («Дослідження поширення рідкісних видів рослин та оселищ у Деснянському біосферному резерваті та проведення екоосвітніх заходів на його території»).

ЗМІСТ

Вступ	4	Астрагал шерстистоквітковий	39
Загальна характеристика		Дрік германський	40
рослинного покриття		Горошок гороховидний	41
Сумської області	5	Ряст проміжний	42
Баранець звичайний	7	Тирлич хрещатий	43
Діфазіаструм сплюснутий	8	Змієголовник Рюйша	44
Страусове перо звичайне	9	Льон жовтий	45
Гронянка багатороздільна	10	Льон австрійський	46
Цибуля ведмежа	11	Плавун щитolistий	47
Осока піхвова	12	Горицвіт весняний	48
Проліска дволиста	13	Ломиніс прямий	49
Косарики тонкі	14	Сон лучний	50
Півники угорські	15	Сон розкритий	51
Лілія лісова	16	Глід український	52
Тюльпан дібровний	17	Верба лапландська	53
Пальчатокорінник м'ясочервоний	18	Верба Старке	54
Зозуліні сльози яйцеподібні	19	Наперстянка великоцвіта	55
Коручка чемерникоподібна	20	Шолудивник Кауфмана	56
Коручка болотна	21	Водяний горіх плаваючий	57
Гніздівка звичайна	22	Список літератури	58
Любки дволиста та зеленоквітка ...	23	Алфавітний показчик	
Рід Ковила (Stipa L.)	24	українських назв рослин	62
Маточник болотний	26	Алфавітний показчик	
Смовдь оленяча	27	латинських назв рослин	63
Волошка сумська	28		
Кринітарія волохата	29		
Оман високий	30		
Юринея волошкова	31		
Маруна щиткова	32		
Дзвоники оленячі	33		
Гвоздика стиснуточашечна	34		
Еремогоне скельна	35		
Молодило пагононосне	36		
Молодило руське	37		
Росичка круглолиста	38		

ВСТУП

Книга є продовженням серії видань, започаткованої у 2014 році. Читачі вже мали нагоду познайомитися з п'ятидесятькою раритетних рослин Луганської, Донецької та Черкаської областей. Мета цього видання – популяризувати знання про рідкісні рослини флори Сумської області і узагальнити відомості щодо їх поширення.

Зібрані дані про знахідки рослин в Сумській області, відомі з XIX століття і до наших днів. Опрацьовано літературні джерела, дані в гербаріях Києва (KW, KWHA), Харкова (CWU), Ніжина (NZHU), Львова (LWKS), Середина-Буди (DSR), включено неопубліковані дані С. Панченка, враховано усні повідомлення професійних біологів та любителів рослин. Починаючи з 2009 року, місцезнаходження авторами прив'язані до системи координат за допомогою GPS-приймача. Координати більшості локалітетів, відомих з літератури чи з гербарію, визначено за допомогою карт GoogleEarth. Для цього, крім відомостей у цих джерелах, керувалися локалізацією властивих окремому виду біотопів. Таким чином, різні локалітети мають не однакову точність прив'язки до карт.

Серед 1200 видів рослин, відомих із Сумської області, щонайменше 200 можуть вважатися рідкісними та зникаючими. Низка видів зростає на межі ареалу. Для того, щоб відібрати 50 видів для нашого видання, ми керувалися низкою критеріїв. По-перше, рослини є рідкісними або зникаючими, занесені до Червоної книги України чи обласного списку рослин, що підлягають охороні. Особливу увагу приділяли рослинам, що включені у Резолюцію № 6 Бернської конвенції, а також видам з європейського Червоного списку. По-друге, рослини є індикаторами добре збережених природних місцезростань, зокрема боліт, остепнених лук, світлих дубових лісів. По-третє, види, уявлення про поширення

яких в області за останні роки істотно розширилися. Складений на основі цих критеріїв попередній список редагували з метою рівномірного представлення видів, характерних для різних місцезростань. Для представників родів Ковила (*Stipa*) та Любка (*Platanthera*), у зв'язку із відомими складнощами при їх визначенні у польових умовах, підготовлено одну карту для роду. До книги не включено рослини, що відомі з одного-трьох локалітетів в області: гудайєра повзуча (*Goodyera repens*; Старогутський лісовий масив та ур. «Литовський бір»), осока буріюча (*Carex brunnescens*; Старогутський лісовий масив), осока ячменеподібна (*C. hordeistihos*; Гетьманський НПП, окол. с. Ямне), осока затінкова (*C. umbrosa*; біля с. Уралове Середино-Будського р-ну та РЛП «Сеймський» біля с. Новомутин); будяк різнолистий (*Cirsium heterophyllum*; Старогутський лісовий масив) тощо.

Ідея підготовки цього видання належить Олексію Василюку, який є натхненником і попередніх видань серії. Без напрацювань Олексія і його команди неможливими була б підготовка карт та оригінал-макету. Висловлюємо щиру подяку за допомогу у зборі і опрацюванні матеріалів М. П. Книшу (Гетьманський НПП), К. К. Карпенку та О. С. Родінці (Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка), Л. В. Коваль (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка). Куратори і працівники гербарних установ Ю. Г. Гамуля, Л. В. Зав'ялова, Є. Г. Кутявін, Г. М. Лисенко, Н. М. Сичак, Н. М. Шиян, А. В. Шумілова., О. І. Шиндер забезпечили всі умови для роботи і не можемо не відзначити їх зусилля зі збереження колекцій. Дякуємо М. Богомазу, А. Гнатюк, М. Книшу, А. Куземко, С. Рижкову, О. Соколенку, Д. Ширяєві, що відгукнулися на заклик надати фотографії для ілюстрацій.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОСЛИННОГО ПОКРИВУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сумщина розташована на північному сході України. Північна частина області відноситься до лісової зони, представленої Поліссям, а південна – до лісостепової природних зон. При цьому серед давніх льодовикових рівнин Полісся та піщаних терас річок трапляються тайгові елементи рослинного покриву, а на півдні, по крутосхилах долин річок та балках, – ділянки лучного степу з ковилою.

У рослинному покриві Полісся переважають соснові та дубово-соснові ліси з покривом чорниці, зелених мохів, серед яких трапляються замкнуті зниження зі сфагновими болотами. Також де-не-де збереглися світлі дубові ліси. Вони тягнуть до більш родючих глинистих ґрунтів, однак багато з них вже розорано. Полісся також славиться великою кількістю боліт. Зокрема, тут доволі багато

низинних боліт, що часто зустрічаються у широким улоговинах стоку та заплавах річок. На жаль, більшість боліт меліоровано. Найкраще рослинні комплекси Полісся представлені у НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Верхньоесманський», «Прудисанський», «Великий бір».

На північний схід від р. Сейм, де Полісся поступово переходить у відроги Середньоруської височини, лісів все менше. Плескати ділянки плато тут вкриті доволі родючими сірими лісовими ґрунтами та в основному розорані. Поміж них трапляються штучно створені ліси, здебільшого із сосни з домішкою дуба, клена, а також часто з лісових інтродуцентів – робінії несправжньоакацієвої, черемхи пізньої. Ліси з природним деревостаном представлені переважно по схилах ярів та балок. Їх можна відвідати у заказни-

Болото на Поліссі. Фото – С. Панченко

ках «Шалигінський», «Монастирський ліс», добре вони представлені й у Спадщанському лісі. Болота тут рідкість і тяжіють до заплавлів річок. По балках південної експозиції та крутих берегах р. Клевень та Сейм можна зустріти ділянки остепнених лук із барвистим різнотрав'ям, як наприклад, у пам'ятці природи «Дівоча гора».

Південніше р. Сейм, на сході області, відроги Середньо-Руської височини мають інший ландшафт. Тут у ґрунтовому покриві панують чорноземи, тому частка розораних земель зростає. У лісах, розміщених по ярах та балках, куди частіше трапляються в'язи, ясен, клени польовий та татарський. На луках по схилах балок також більше трапляється степових рослин: волошка східна, ковила волосиста, залізник бульбистий. Презентують рослинний покрив цієї частини Сумщини Гетьманський національний природний парк, природний заповідник «Михайлівська цілина», заказники «Банний яр», «Могрицький», «Ворожбянський».

Південно-західна частина області ще більш розорана. Цьому сприяє вирівнювання

рельєф Полтавської рівнини з багатими чорноземами. Великі лісові масиви на карті оконтурюють долини річок Сула, Псел, Ромен. Основні лісоутворюючі породи – це дуб, ясен, клен та липа. Також висока частка монокультури сосни, бо її висаджено на пісках борових терас річок, не придатних для вирощування сільськогосподарських рослин. Заплави річок відносно широкі, вкриті луками, але часто й заболочені, місцями з ознаками засолення. Найкрупнішими заказниками є гідрологічні: «Андріяшівсько-Гудимівський», «Біловодський» та «Верхньосулський».

На Сумщині відносно добре збереглася природна рослинність. Ліси складають близько 18 % площі. Лучна рослинність представлена здебільшого у заплавах річок. На Сумщині існує понад 270 територій та заповідних об'єктів площею майже 180 тис. га або 7,4 % від загальної площі. Є в області і природоохоронні території міжнародного значення – це Деснянський біосферний резерват ЮНЕСКО та Рамсарське водно-болотне угіддя «Заплава Десни».

Схили Середньо-Руської височини, Сеймський РЛП. Фото – С. Панченко

БАРАНЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Hyperzia selago (L.) Bernh. ex Schrank & C.Mart.

Родина Баранцеві – *Hyperziaceae*

Народні назви: камфор-зілля, нитота, п'ядич плаун.

Багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина. Заввишки до 20 см. Стебло висхідне, вилчато розгалужене. Формує більш-менш щільні куртини. Листки дрібні, густо вкривають стебло. У піхвах листочків наверху пагонів розташовані одиничні жовтого кольору спорангії. На верхівках пагонів на кінчиках листочків іноді утворюються трикутні плескаті вивідкові бруньки. Спори остаточно формуються у серпні-вересні, але спорангії розкриваються часто лише навесні наступного року. Рослина розмножується спорами та вегетативно.

Зростає у хвойних та мішаних лісах.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: порушення умов місцезростання, лісові пожежі.

Рекомендації по охороні: охороняти всі відомі рослини.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський» та Сеймському РЛП.

Фото – С. Панченко

ДІФАЗІАСТРУМ СПЛЮСНУТИЙ

Diphasiastrum complanatum (L.) Holub

Родина Плаунові – Lycopodiaceae

Народні назви: бір-зілля, зелениця, порушник, тисина.

Вічнозелена трав'яниста рослина висотою до 30 см. Рослина формує підземний головний пагін, який місцями вкорінюється та має відгалуження надземних пагонів. Гілочки надземних пагонів вилчасто розгалужені у горизонтальній площині. На верхівці пагонів у липні-серпні формуються по 2-4 спороносних колоска. Самопідтримання популяцій відбувається за рахунок вегетативного розмноження, внаслідок чого формуються так звані «відьмові кільця» – зарості у вигляді кола з переважанням молодих рослин по периферії, старших в центрі із відмерлими всередині.

Зростає у соснових та дубово-соснових лісах, найчастіше серед зелених мохів.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: суцільні вирубки, збирання рослин.

Рекомендації по охороні: збереження умов місцезростань.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський».

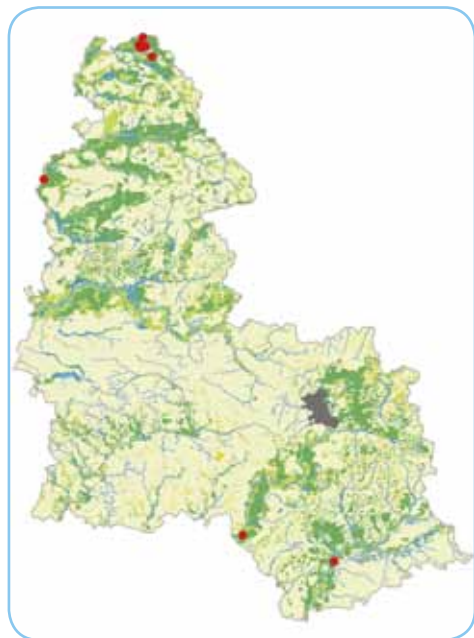

Фото – С. Панченко

СТРАУСОВЕ ПЕРО ЗВИЧАЙНЕ

Matteuccia struthiopteris (L.) Tod.

Родина Оноклеєві – Onocleaceae

Народні назви: папарешина, солодиця лісова.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 60-130 см із вельми довгим кореневищем. Спорангії формуються на окремих більш коротких бурих листках-вайях, що скупчені всередині розетки із зелених вай. Спори дозрівають в серпні-вересні.

Зростає у сирих заплавних лісах, по днищах ярів.

Декоративна рослина, легко розмножується вегетативно.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: зміна місць зростання, вирубування лісів.

Рекомендації по охороні: збереження в місцях зростання, реінтродукція.

Охороняється у Гетьманському НПП, НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Банний яр», «Битицький», «Ворожбянський», «Лунарієвий», «Середньосеймський».

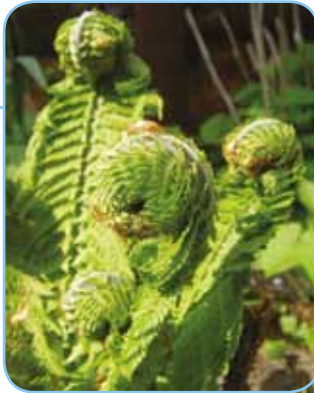

Фото – С. Панченко

ГРОНЯНКА БАГАТОРОЗДІЛЬНА

Botrychium multifidum (S.G.Gmel.) Rupr. (*Botrychium matricarioides* Willd.)

Родина Вужачкові – Ophioglossaceae

Народна назва: ключ-трава.

Багаторічна трав'яниста рослина із вкороченим прямим кореневищем. Заввишки до 20 см. Папороть формує два листки – вайї від 1-2 до 10 см завдовжки, один з яких завжди стерильний, а інший – спороносний. Стерильний листок – трикутний, двічі розділений, розміщений в горизонтальній площині на довгому черешку. Спороносний листок являє собою тричі роздільну волоть з круглими відгалуженнями, вкритими кулеподібними спорангіями. Спороносить у липні-серпні. Самопідтримання популяцій – вегетативно та спорами.

Зростає у соснових, мішаних та широколистяних лісах, на лісових луках по узліссях.

Вид занесено до Червоної книги України, європейського Червоного списку та включено до Резолюції №6 Бернської конвенції.

Загрози: порушення умов місцезростань, вирубки лісу.

Рекомендації по охороні: збереження умов місцезростань, світлих дубових лісів, обмеження використання інтродуцентів при створенні лісових культур.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», НПП «Деснянсько-Старогутський», заказнику «Верхньоесманський».

Фото – С. Панченко

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА

Allium ursinum L.

Родина Цибулеві – *Alliaceae*

Народні назви: левурда, чісник лісовий, черемша.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30-50 см з цибулиною близько 2 см в діаметрі. Стебло тригранне, зелене із зонтикоподібним напівкулястим суцвіттям. Квітки дрібні, білі. Плід – коробочка з трьома бороздками. Розмножується насінням та вегетативно. Цвіте наприкінці квітня – на початку травня. Плоди дозрівають у червні-липні. Квіти запилюються комахами. Насіння поширюється за допомогою тварин. Рослину легко впізнати за характерним часниковим запахом.

Зростає на багатих вологих ґрунтах у широколистяних лісах, по днищах ярів та балок, у заплавах річок, біля боліт. В сприятливих умовах домінує у складі синузії весняних ефемероїдів.

Має алелопатичні властивості. Харчова та вітамінна рослина.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: зміна умов місцезростань, вирубування лісів, надмірна заготівля.

Рекомендації по охороні: збереження в місцях зростання та реінтродукція.

Охороняється у заказниках «Банний яр», «Лунарієвий», «Монастирський ліс» та РЛП «Сеймський».

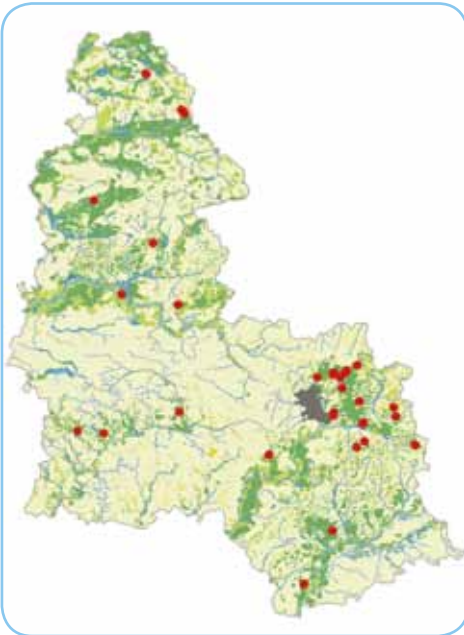

Фото – С. Панченко

ОСОКА ПІХВОВА

Carex vaginata Tausch

Родина Осокові – Cyperaceae

Багаторічна трав'яниста рослина з довгим підземним кореневищем. Заввишки 30-50 см. Листки пласкі, світло-зелені. Нижні лускоподібні листки бурі, розпадаються на волокна. Рилець 3. Суцвіття висотою 10-20 см складається з 3-4 колосків, верхній з яких чоловічий. Жіночі колоски – 2,5 см завдовжки, рідковіткові на довгих ніжках. Плід – голий яйцеподібний мішечок, зеленкувато-жовтий із коротким зігнутих двозубчато-вищербленим носиком. Цвіте у травні-червні. Плоди дозрівають у липні. Квіти запилюються вітром. Самопідтримання популяцій відбувається вегетативно та насінням.

Зростає у помірно зволжених хвойних та мішаних лісах.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: порушення умов місцезростань, особливо при суцільних рубках лісів.

Рекомендації по охороні: збереження в місцях зростання.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський».

Фото – С. Панченко

ПРОЛІСКА ДВОЛИСТА

Scilla bifolia L.

Родина Гіацинтові – Hyacinthaceae

Народні назви: короліска, луківка, небесники, острівка, расть синя, скороліски.

Багаторічна трав'яниста рослина з еліптично-шароподібною цибулиною в діаметрі близько 2 см. Заввишки 10-20 см. Стебло прямостояче, тонке, після утворення плодів рослина полягає. Листків два, широколінійні, з «ковпачком» на верхівці. У китиці може бути від 2 до 12 квітів, які запилюються комахами. Плід – трьохгнізна коробочка з світло-коричневим насінням. Цвіте з другої половини квітня до початку травня. Плоди дозрівають за 3-4 тижні. Насіння поширюється мурахами. Самопідтримання популяцій відбувається за допомогою насіння.

Зростає у широколистяних лісах, здебільшого у долинах річок. У сприятливих умовах виступає домінантом у складі синузії весняних ефемероїдів.

Декоративна рослина.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: вирубування лісів, збирання в букети.

Рекомендації по охороні: створення заповідних територій, збереження в місцях зростання, заборона збору рослин.

Охороняється в заказнику «Борозенківський».

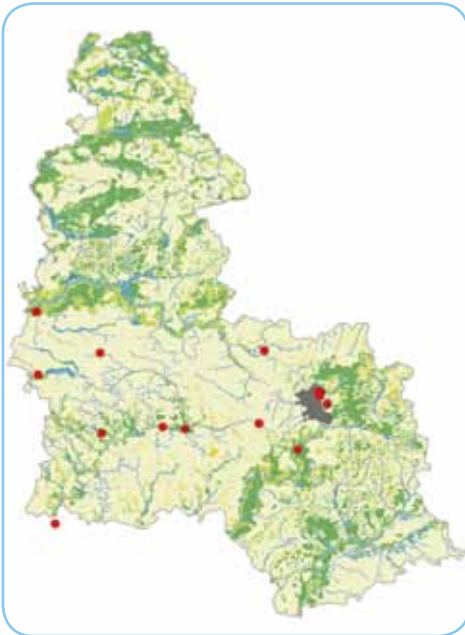

Фото – С. Панченко

КОСАРИКИ ТОНКІ

Gladiolus tenuis M.Bieb.

Родина Півникові – Iridaceae

Народні назви: когутик, дзвінок, зрядник.

Багаторічна трав'яниста рослина з підземною яйцеподібною бульбою. Заввишки 30-90 см. Стебло пряме, голе, не розгалужене. Листки довгі, лінійні. Квіти рожеві чи рожево-червоні, зібрані в однобічну 4-12 квіткову китицю. Плід – видовжена коробочка. Цвіте у травні-червні. Плоди дозрівають у серпні. Насіння поширюється водою та за рахунок полягання високого стебла. Популяції самовідновлюються за допомогою вегетативного (бульбоцибулини) та статевого розмноження.

Зростає на солонцюватих луках по заплавах річок та інших вологих місцях.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: розорювання лук, надмірне випасання, збирання рослин та викопування бульбоцибулин.

Рекомендації по охороні: викошування трави у пізні строки.

Охороняється в ПЗ «Михайлівська цілина», Гетьманському НПП, заказниках «Миропільський», «Олександрійський», «Громадська дума», «Вільшанківський» та РЛП «Сеймський».

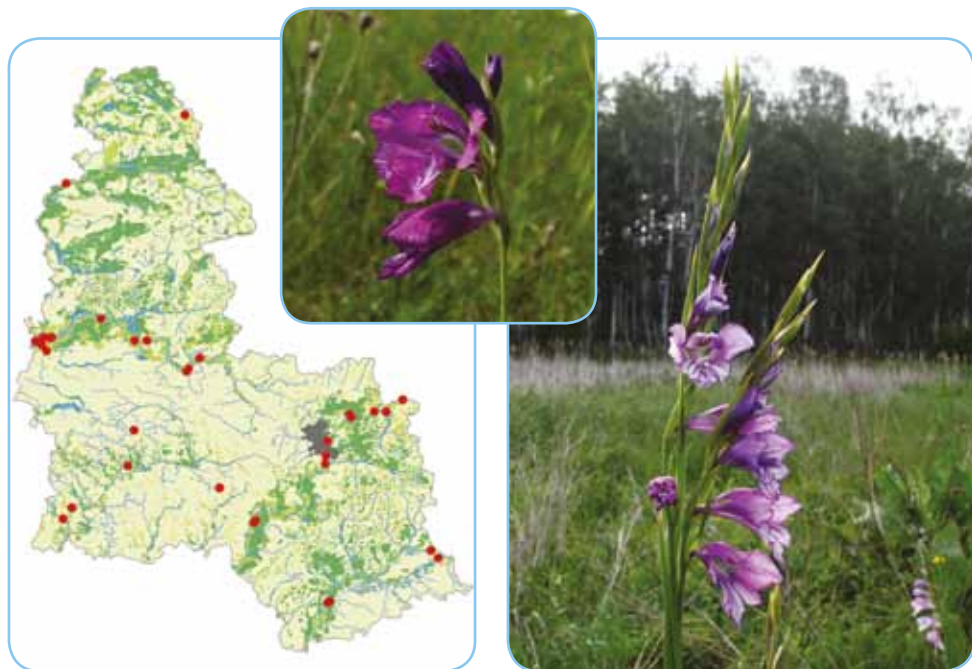

Фото – С. Панченко

ПІВНИКИ УГОРСЬКІ

Iris hungarica Waldst. & Kit. (*Iris aphylla* L. subsp. *hungarica*)

Родина Півникові – Iridaceae

Народні назви: косарі, коситень, собольки.

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким кореневищем завтовшки до 2 см. Заввишки 30-50 см. Генеративні пагони малоквіткові, біля їх основи 2-3 серпоподібно-мечолисті листки до 20-30 см завдовжки. Квітконосні стебла перевищують довжину листків. Квіти на коротких квітконіжках з синьо-фіолетовими пелюстками. Плід – коробочка. Цвіте у травні – на початку червня. Плоди дозрівають у липні-серпні. Самопідтримання популяцій за рахунок вегетативного та насіннєвого розмноження.

Зростає у світлих дубових лісах, на узліссях та лісових галявинах.

Вид занесено до Червоної книги України та охороняється Резолюцією №6 Бернської конвенції.

Загрози: зміна умов місцезростань, створення лісових культур хвойних на місці вирубаних широколистяних лісів.

Рекомендації по охороні: створення заповідних територій, культивування в ботанічних колекціях з подальшою реінтродукцією.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», Гетьманському НПП, заказниках «Верхньо-есманський», «Вовківці» та РЛП «Сеймський».

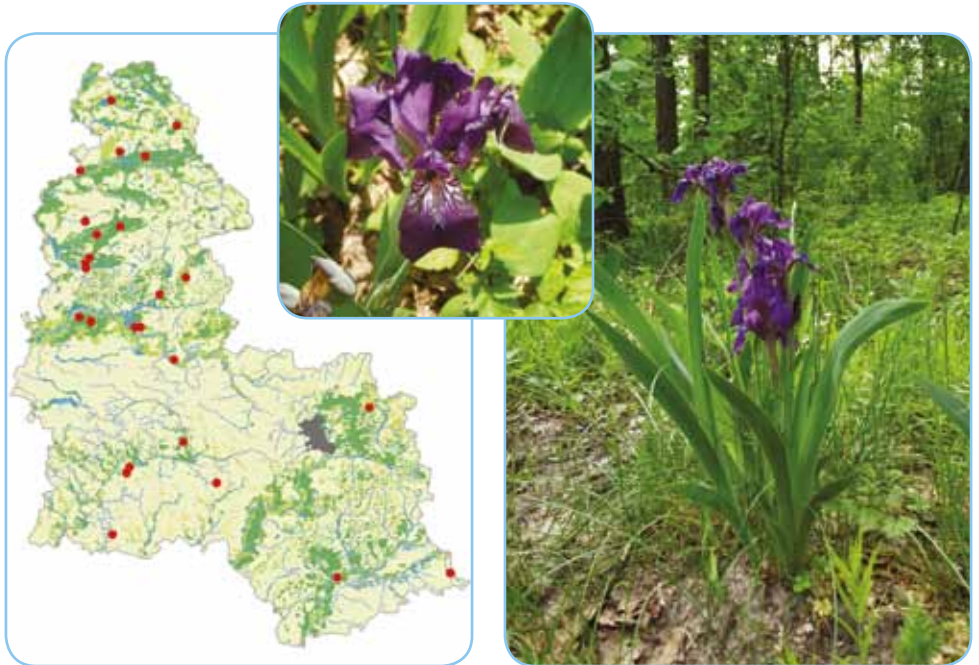

Фото – С. Панченко

ЛІЛІЯ ЛІСОВА

Lilium martagon L. , Родина Лілійні – Liliaceae

Народні назви: вороняче масло, дев'ятерник, златоглав, сарана, куділька.

Багаторічна трав'яниста рослина, заввишки 60-150 см. Стебло прямостояче, відростає із золотисто-жовтої цибулини діаметром 2-7 см з численними лусками. Листя на стеблі зібране в декілька кілець. Квіти великі темно-пурпурові у кількості від 2 до 7-8 у китицеподібному суцвітті, пониклі. Плід – обернено-яйцеподібна коробочка з насінням неправильнотрикутної форми. Цвіте у червні-липні. Плоди дозрівають у серпні-вересні. Квіти здатні до самозапилення. Насіння поширюється тваринами. Самопідтримання популяцій здійснюється насінням та вегетативно (дочірніми цибулинами).

Зростає у світлих дібровах, на узліссях, по березняках, трапляється у старих лісових культурах сосни на місці широколистяних лісів.

Вид уведено в культуру.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: вирубка широколистяних лісів і створення насаджень хвойних, збір рослин і викопування цибулин.

Рекомендації по охороні: збереження світлих дубових лісів, а також створення охоронних зон у відомих місцезростаннях.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський», заповідних урочищах «Тіпка», «Білогриве», заказниках «Прудищанський», «Шалигінський», «Верхньоеманський», «Середньосеймський», «Великий бір» та РЛП «Сеймський».

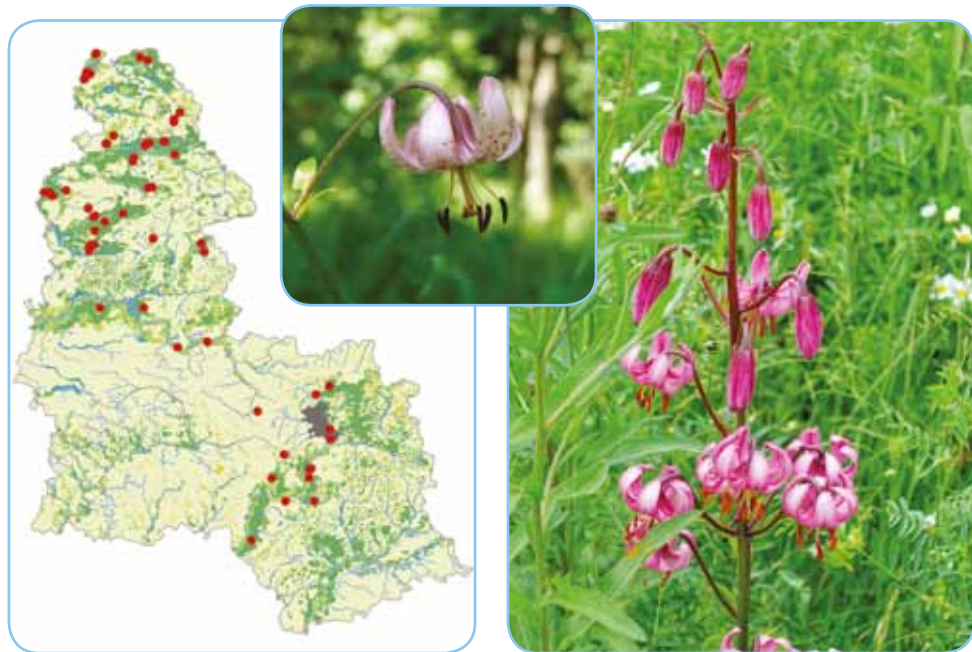

Фото – С. Панченко, DDaderot, ССО

ТЮЛЬПАН ДІБРОВНИЙ

Tulipa quercetorum Klokov & Zoz (*Tulipa biebersteiniana* s.l.)

Родина Лілійні – Liliaceae

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 30-50 см. Листки лінійні, на верхівці тупуваті, направлені косо вгору, завдовжки 10-25 см. Квіти великі (завдовжки до 3-3,5 см) яскраво жовті, іноді рожевуваті або білі. Плід – видовжена коробочка до 2,5 см завдовжки. Цибулини зі світло-бурими зовнішніми лусками. Цвіте у травні, плодоносить у червні. Самовідновлення популяцій відбувається за рахунок насіннєвого та вегетативного розмноження.

Зростає у широколистяних лісах зазвичай на верхніх частинах схилів південної експозиції. Декоративна рослина.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: збирання рослин, викопування цибулин, суцільні вирубки лісів.

Рекомендації по охороні: створення в місцях зростання природоохоронних територій.

На територіях природно-заповідного фонду не виявлено.

Фото – А. Куземко

Фото – А. Куземко

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК М'ЯСОЧЕРВОНІЙ

Dactylorhiza incarnata (L.) Soó (*Orchis incarnata* L.)

Родина Орхідні – Orchidaceae

Наукова назва: любка.

Багаторічна трав'яниста бульбокоренева рослина заввишки 25-60 см. Стебло прямостояче, доволі товсте, всередині порожнє. Листки мечоподібні, спрямовані вгору, притиснуті до стебла. Верхні листки за довжиною досягають суцвіття. На поверхні листків часто присутні фіолетові плями різного розміру. Квіти з неглибоко трьохроздільною губою у густому яйцеподібному суцвітті, що запилюються мухами, бджолами, джмелями, жуками. Бульба глибоко пальчаторозділена. Плід – коробочка з дрібним пілоподібним насінням. Цвіте з кінця травня по липень. Плоди дозрівають у серпні-вересні. Насіння поширюється вітром. Розмножується насінням.

Зростає на сирих заболочених луках, у чагарниках, на низинних болотах. Одна з найбільш розповсюджених в області орхідей.

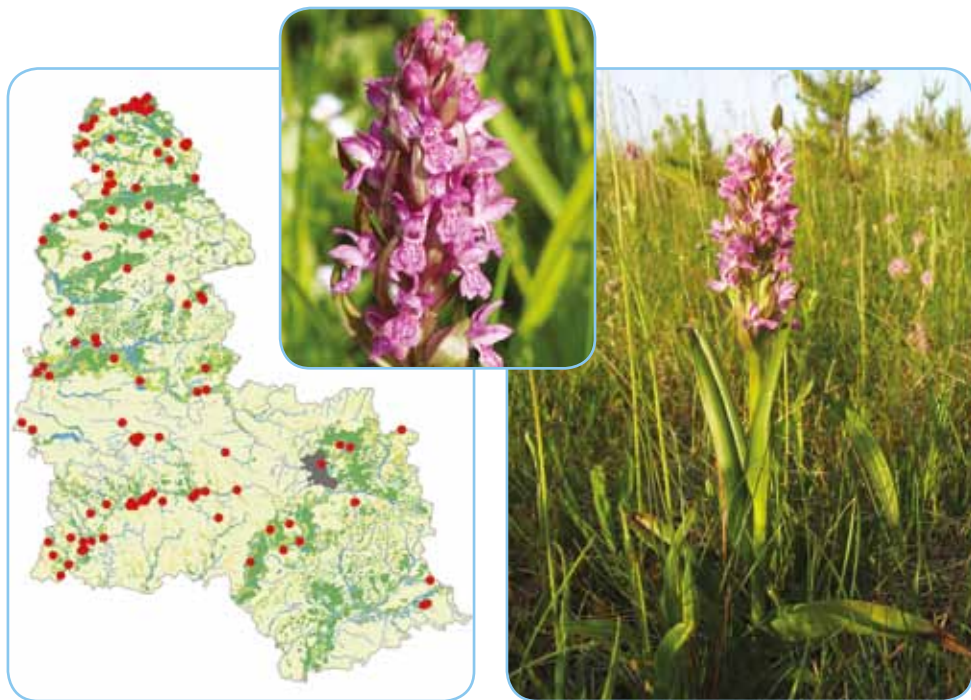
Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: затоплення, надмірний випас худоби та раннє викошування трави.

Рекомендації по охороні: раціональне використання лук, викошування в пізні терміни, запобігання заростанню лук деревами та чагарниками.

Охороняється у Гетьманському НПП, НПП «Деснянсько-Старогутський», РЛП «Сеймський» та низці заказників.

У Сумській області зростають близькі і дуже схожі види: *Dactylorhiza maculata* (L.) Soó (має плямисті листки і виповнене стебло), *Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt & Summerhayes (відзначається широкими плямистими листками, що не дістають до суцвіття), *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó (листки плямисті, розміщені здебільшого в нижній частині стебла, не дістають до суцвіття, а нижня губа квітки глибоко розділена на три долі), *Dactylorhiza traunsteineri* (Saut. ex Rchb.) Soó (має пухке суцвіття і дугоподібні без плям листки). Більш надійними для визначення вказаних видів є ознаки квітки.

ЗОЗУЛИНІ СЛЬОЗИ ЯЙЦЕПОДІБНІ

Listera ovata (L.) R.Br. (*Ophrys ovata* L.)

Родина Орхідні – Orchidaceae

Народні назви: гайник, задвійник.

Багаторічна короткочоренишна трав'яниста рослина, заввишки 40-60 см. Стебло прямотооче нерозгалужене. Листків – два, що розташовані біля основи стебла, сидячі, овальні, майже супротивні. Нижній листок голий та більш товстий. Вище по стеблу, до суцвіття є ще 1-3 майже лускоподібні листки. Кореневище потовщене. Квіти 1,5 см завдовжки в верхній частині стебла у колосоподібному суцвітті. Плоди – коробочки з численним пилоподібним насінням. Цвіте у кінці травня – у червні. Плоди дозрівають у липні. Квіти запилюються дрібними бджолами, метеликами, їздцями та пильщиками. Насіння поширюється за допомогою вітру. Переважає вегетативне самопідтримання популяцій за рахунок кореневищ, а також насінням.

Зростає у тінистих вологих широколистяних лісах, по узліссях.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: зміна умов місцезростання, вирубка лісів.

Рекомендації по охороні: створення охоронних зон навколо відомих локалітетів.

Охороняється у Гетьманському НПП, НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Верхньо-есманський», «Шалигінський», «Ворожбянський», «Галине болото», «Коржівський».

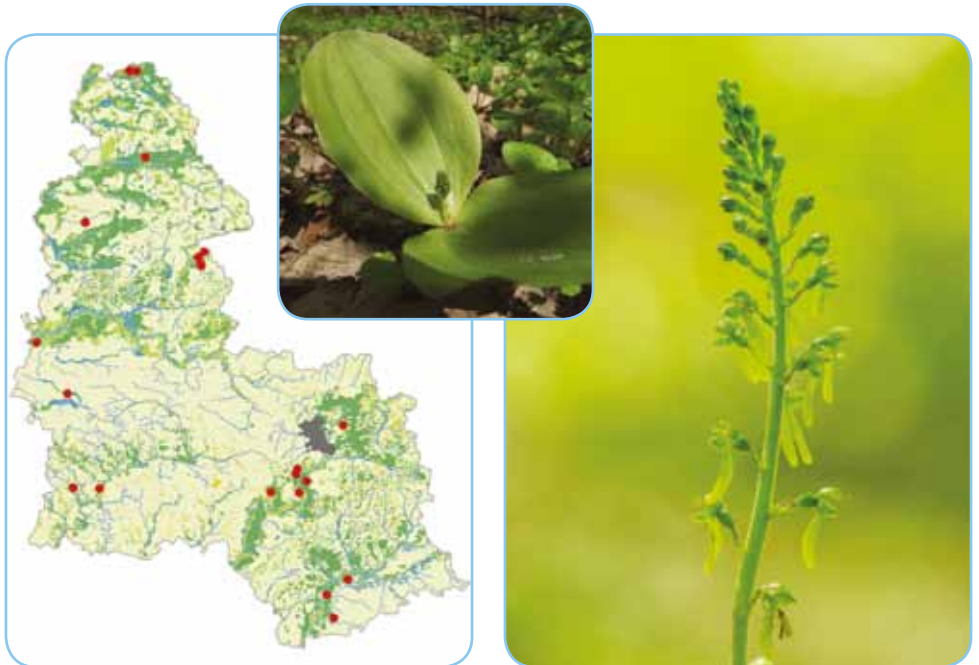

Фото – С. Панченко, М. Богомаз

КОРУЧКА ЧЕМЕРНИКОПОДІБНА

Epipactis helleborine (L.) Crantz (*Epipactis latifolia* (L.) All.)

Родина Орхідні – Orchidaceae

Багаторічна трав'яниста довгокореневищна рослина. Заввишки 30-80 см. Кореневище коротке, товсте. Стебло прямостояче. Нижні 5-8 листків еліптичні або широколанцетні, чергові. Верхні – приквіткові, вузьколанцетні. Квітів до 20-30 шт. близько 2 см в діаметрі, зеленуваті або рожеві із слабким медовим ароматом, зібрані в однобічне китицеподібне суцвіття. Колір квіток варіює від майже зеленуватого до пурпурового, запилюються мухами, джмелями, здатні до самозапилення. Плоди – коробочки з численим пилоподібним насінням. Цвіте у червні–липні. Плоди дозрівають у серпні–вересні. Насіння поширюється за допомогою вітру. Самовідновлення популяцій відбувається насінням та вегетативно.

Зростає у листяних та мішаних лісах.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: вирубування лісів і засадження хвойними монокультурами.

Рекомендації по охороні: не допускати надмірне рекреаційне навантаження у лісах.

Одна з найбільш розповсюджених в Сумській області орхідей. **Охороняється** у Гетьманському НПП, НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Андріївський», «Битицький», «Верхньосманський», «Ворожбянський», «Воронізьський», «Глибнянське», «Мутинський», «Прудищанський», «Середньосеймський», «Ушинський», «Шалигінський», заповідних урочищах «Білогриве», «Тіпка» та РЛП «Сеймський».

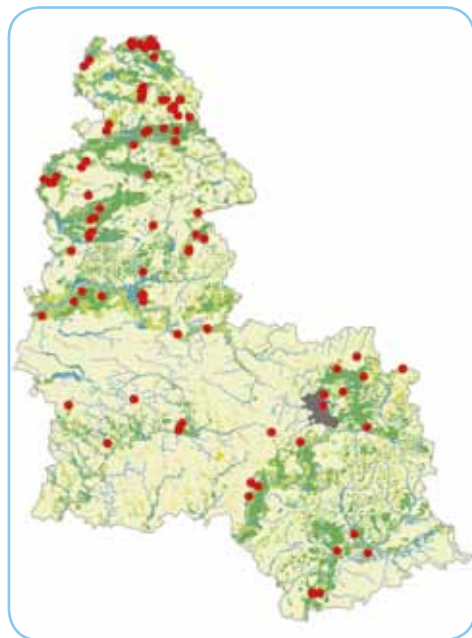

Фото – С. Панченко

КОРУЧКА БОЛОТНА

Epipactis palustris (L.) Crantz (*Epipactis longifolia* All.)

Родина Орхідні – Orchidaceae

Багаторічна трав'яниста довгокореневищна рослина. Заввишки 30-70 см. Стебло прямотяче, у нижній частині має 4-7 широколанцетні листки до 20 см завдовжки та вузьколанцетні приквіткові листки. Суцвіття – китиця із 6-20 квіток до 3 см в діаметрі. Квіти діаметром до 1,5-2 см, зібрані у верхівкове колосоподібне однобічне суцвіття. Запилення відбувається комахами, зокрема одиночними осами, джмелями та мурахами, рослина має здатність до самозапилення. Нектар по відношенню до комах має наркотичний ефект. Квітує у червні – серпні. Плоди – коробочки, дозрівають у серпні – вересні. Насіння поширюється вітром. Самопідтримання популяцій здійснюється насінням, а вегетативне – кореневищами.

Зростає на низинних болотах та заболочених луках, серед чагарників, по болотах.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: осушення боліт, заростання боліт лісом та чагарниками.

Рекомендації по охороні: викошування трав у пізні строки.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський», заказнику «Присеймівський».

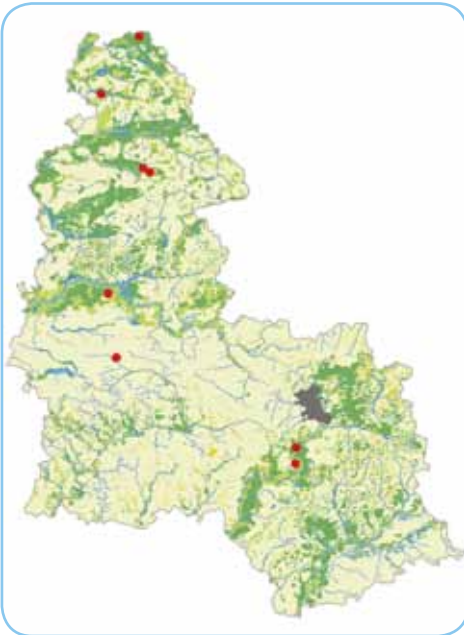

Фото – С. Панченко

ГНІЗДІВКА ЗВИЧАЙНА

Neottia nidus-avis (L.) Rich.

Родина Орхідні – Orchidaceae

Народні назви: гайник, любка, миколайці, приворотень.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 15-35 см. Назву рослина отримала через загальний вигляд підземних запасаючих органів у формі пташиного гнізда із короткими вузькими відгалуженнями. Стебло безлисте, прямостояче не розгалужене. Рослина позбавлена хлорофілу, через що має жовтуватий колір. Вступає у симбіоз з грибами, за рахунок чого отримує всі необхідні поживні речовини. Жовтуваті квіти в густому колосоподібному суцвітті мають медовий аромат і активно запилюються комахами. Цвіте у червні-липні. Плоди – коробочки з численним пилоподібним насінням, що дозрівають у серпні-вересні. Насіння поширюється вітром. Відновлення популяцій вегетативно та насінням.

Зростає у широколистяних лісах.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: порушення умов місцезростання, зривання рослин.

Рекомендації по охороні: не допускати надмірне рекреаційне навантаження у лісах.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Прудищанський», «Шалигінський», «Верхньоесманський», «Середньосеймський», «Захарівська дача», «Глибнянське», «Воронізьський», «Глибнянське» та заповідному урочищі «Образ».

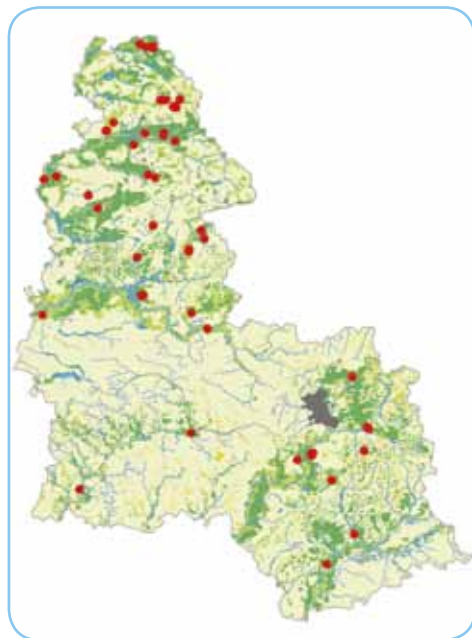

Фото – С. Панченко

ЛЮБКИ ДВОЛИСТА ТА ЗЕЛЕНOKBІTKOBA

Platanthera bifolia (L.) Rich. (*Orchis bifolia* L.) та
P. chlorantha (Cust.) Rchb. (*Orchis chlorantha* Cust.)

Родина Орхідні – Orchidaceae

Народні назви – парлист, широт зеленоцвітій.

Багаторічна бульбокоренева трав'яниста рослина. Заввишки 30-70 см. Стебло пряmostояче, голе, не розгалужене. Два великі овально-яйцеподібні листки знаходяться біля основи стебла. У любки дволистої вони зазвичай вужчі, а у л. зеленоквіткової більшою мірою лопатоподібно розширені у верхній частині. Квіти білі, до 3-4 см завдовжки з довгим шпорцем. Саме за квітками ці два види «надійно» відрізняються. У любки зеленоквіткової розширений кінчик шпорця і пиляки розташовані під кутом один до одного. Квіти л. дволистої мають більш сильний запах. Запилюються нічними метеликами: совками та бражниками. Цвіте у червні – липні. Плоди: видовжені коробочки, що дозрівають у серпні–вересні. Насіння поширюється вітром.

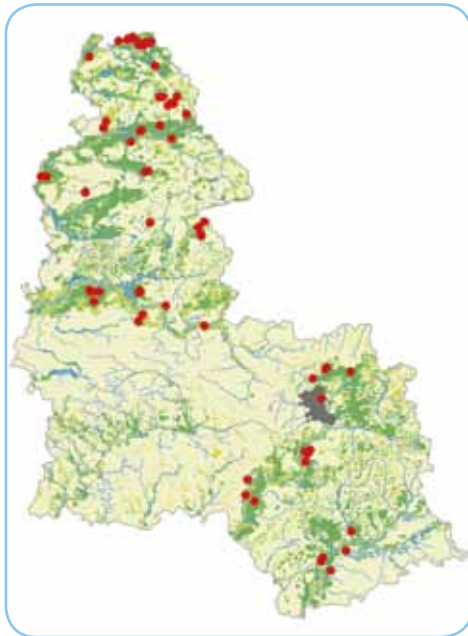
Зростають у широколистяних та мішаних лісах, по узліссях.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: порушення умов місцезростань, заготівля рослин.

Рекомендації по охороні: обмеження щодо створення монодомінантних лісових культур хвойних порід, збереження світлих дубових лісів.

Охороняється у Гетьманському НПП, НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Верхньосманський», «Прудищанський», «Шалигінський», «Діброва», «Великий бір», «Середньосеймський», «Журавлинний» та РЛП «Сеймський».

Любка дволиста.
 Фото – С. Панченко

Любка зеленоквіткова.
 Фото – Д. Ширяєва

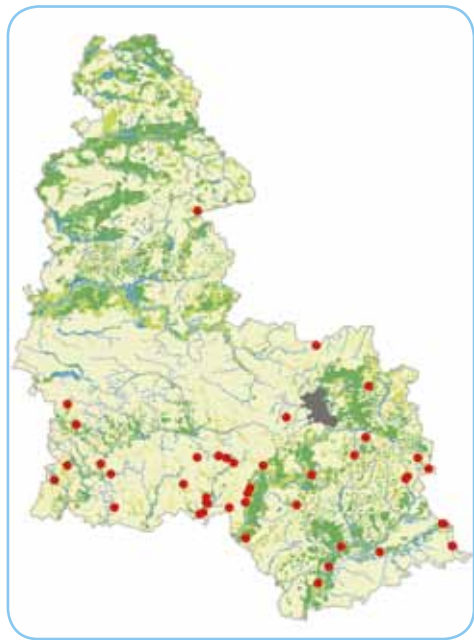
РІД КОВИЛА (*STIPA* L.)

Родина Злакові – Poaceae

В Україні рід представлений 27 видами, всі з яких занесено до Червоної книги України. Ковила є символом українського степу та прекрасно адаптована до зростання у досить сухих умовах. Усі ковили – це щільнодернинні злаки заввишки до 70-80 см з численними вегетативними пагонами. Листки вузькі, довгі, що здатні складатися вздовж жилок. Суцвіття – волоть з одноквіткових колосків. Найбільш помітна частина суцвіття – довжелезний остюк на нижній квітковій лусці, що міцно охоплює плід-зернівку. Остюк потрібен для того, щоб доволі великі зернівки були рознесені вітром якнайдалі безкрайними вкритими травою рівнинами. Для цього на кожному остюку є велика кількість волосоподібних відгалужень, що створюють видимість «пухнастості» колоска. Таким його легко підхоплює вітер. Остюк також «допомагає» плоду буквально забуритися у щільний степовий ґрунт. У нижній частині кожен остюк спіралью закручений. Коли він намокає або висихає, спіраль відповідно розкручується або закручується й гострий кінчик зернівки вбуравлюється в ґрунт або підстилку. Кожен перепад вологості призводить до зміни напрямку обертання зернівки, але вона кожного разу заглиблюється, бо вкрита жорсткими волосками. Всі волоски спрямовані догори і унеможливляють рух плоду назад. Цвітуть ковили у травні-червні, протягом липня насіння дозріває. Самопідтримання популяцій відбувається за рахунок насінневого розмноження.

У Сумській області, за даними Червоної книги України, відомо 4 види: ковила дніпровська (*S. borysthena* Klovov ex Prokudin), к. волосиста (*S. capillata* L.), к. пірчаста (*S. pennata* L.) та к. вузьколиста (*S. tirsia* Steven). Розрізнити їх не складно.

У ковили волосистої остюк не опушений, вкритий дрібними шипиками. Інші види мають на остюку волоски завдовжки щонайменше 5 мм. Розрізнять їх за довжиною язичка вегетативних пагонів, шириною листка та зернівками. Ковила вузьколиста відзначається дуже коротким язичком (до 0,5 мм). Її листками складені і дійсно вузькі – щонайбільше 0,5 мм в діаметрі, проте довгі (до 40-90 см) і гострі на верхівці. У ковилі пірчастої та дніпровської язичок довший за 1 мм, листові пластинки шириною близько 1 мм. Відрізнити їх можна за кінчиком листка вегетативних пагонів. У ковили пірчастої піхви генеративних пагонів гладенькі, на верхівці листки мають пучок волосків. У ковили дніпровської піхви шорсткі, а пучок волосків відсутній.

Ковила пірчаста. Фото – С. Панченко

Ковила волосиста. Фото – А. Куземко

Усі види ковили на території Сумської області зростають на північній межі ареалу, тому трапляються на ділянках з високим вмістом карбонатів, де ґрунт добре прогрівається. Ковили надають перевагу важким глинистим ґрунтам. Виключення становить ковила дніпровська, що трапляється на пісках.

Загрози: заліснення степових схилів та їх розорювання.

Рекомендації по охороні: створення заповідних територій, рекомендовано помірне випасання або сінокосіння, щоб запобігти утворенню надмірної кількості мертвої маси на поверхні ґрунту, а також природному залісненню місцезростань.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», заказниках «Ковиловий», «Березів яр», «Підліснівський», «Лисиця», «Дубинський».

Ковила вузьколиста. Фото – А. Куземко

МАТОЧНИК БОЛОТНИЙ

Ostericum palustre (Besser) Besser (*Angelica palustris* (Besser) Hoffm.)

Родина Зонтичні – *Ariaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 50-120 см. Стебло порожнисте, розгалужене, гранчасто-борозенчасте. Листки в прикореневій розетці великі (до 30-50 см завдовжки), довгочерешкові, в обрисі широкотрикутні з колінчасто відігнутою листовою пластинкою, двічі-тричі перисто-розсіченою. Стеблові листки поступово до верхівки зменшуються в розмірах, донизу відхилені. Квіти зібрані у складний зонтик 5-7 см в діаметрі на верхівці основного стебла та гілок, запилюються комахами. Пелюстки білі довжиною 1-1,5 мм. Цвіте у липні – серпні. Плоди овально видовжені завдовжки 3-4 мм, по краю з крилом близько 1 мм, дозрівають у серпні – жовтні. Поширюються за допомогою вітру та води.

Зростає по низинних болотах, у заплавах річок, на сирих луках.

Вид включено до Резолюції №6 Бернської конвенції.

Загрози: осушення боліт, заліснення та розорювання лук, надмірний випас худоби.

Рекомендації по охороні: дозволяється нерегулярна косовиця.

Охороняється у Гетьманському НПП, заказниках «Верхньоесманський», «Коровинський», «Джерельні розсипи», «Тернівський», «Вирівський» та «Вошилиха».

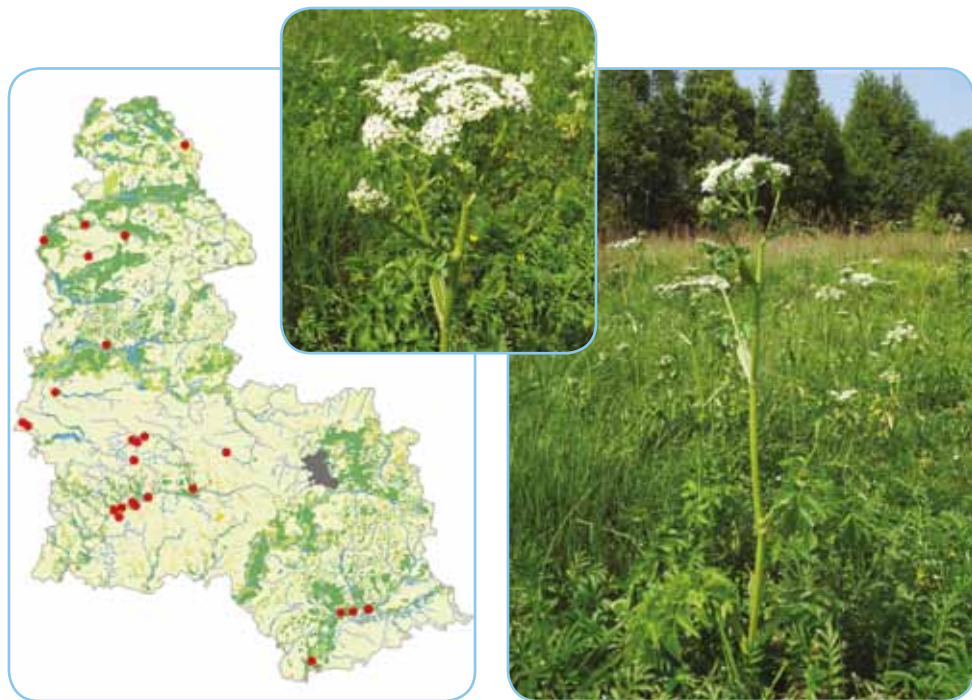

Фото – С. Панченко

СМОВДЬ ОЛЕНЯЧА

Peucedanum cervaria (L.) Lapeyr.

Родина Зонтичні – *Ariaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 50-100 см. Стебло порожнисте, голе, у верхній частині борозенчасте, малорозгалужене. Листки сизувато-зелені, в обрисі трикутні, 2-3-пірчато-розсічені з довгасто-еліптичними гостропильчастими долями. Верхні стеблові листки малорозвинені. Квіти білі, зібрані у складні зонтики з 12-30 променів. Цвіте у червні– липні. Плід округло-овальний до 5 мм завдовжки, жовто-бурий. Плоди дозрівають у серпні– вересні. Квіти запилюються комахами.

Зростає у світлих дубових лісах

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: суцільні вирубки світлих дубових лісів та створення культур хвойних на місці широколистяних лісів.

Рекомендації по охороні: проводити моніторинг стану ізольованих популяцій, зберігати світлі дубові ліси.

Охороняється у заказниках «Верхньоесманський» та «Великий бір».

Фото – А. Куземко

Фото – А. Куземко

Фото – А. Куземко

ВОЛОШКА СУМСЬКА

Centaurea sumensis Kalen.

Родина Айстрові – Asteraceae

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким розгалуженим кореневищем. На кореневищі, окрім простертих та висхідних біля верхівки квітконосних стебел, рослина формує ще кілька вкорочених надземних пагонів з пучком листків. Квітконосні стебла мало розгалужені, густо вкриті волосками і тому білуваті. Прикореневі листки сизуваті, перистороздільні та цілісні. Кошики поодинокі на кінцях висхідних гілок. Обгортка кошиків яйцеподібна до 2 см у діаметрі. Квіти воронкоподібні світло-пурпурові. Цвіте у травні-червні. Плід – сім'янка, трохи сплюснута, з обох кінців звужена, має чубок 1-2 мм завдовжки. Плоди дозрівають у липні, поширюється за допомогою мурах.

Зростає на узліссях сухих соснових лісів, на галявинах. Індикатор свіжих борів і суборів.

Медоносна, декоративна рослина, використовується у народній медицині.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: суцільні вирубки лісу, надмірний випас худоби та рекреаційне навантаження, зміна умов місцезростань.

Рекомендації по охороні: моніторинг популяцій, запобігання заростанню узлісь чагарниками.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», НПП «Деснянсько-Старогутський», РЛП «Сеймський», заказниках «Верхньоесманський», «Прудищанський», «Березів яр», «Підліснівський», «Шалигінський».

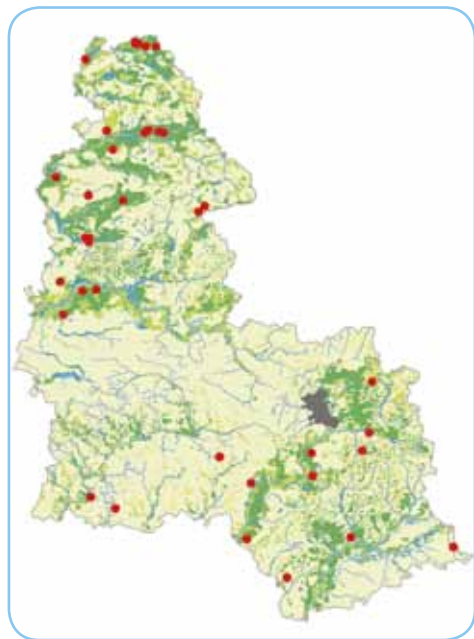

Фото – С. Панченко

КРИНІТАРІЯ ВОЛОХАТА

Galatella villosa (L.) Rchb.f. (*Crinitaria villosa* (L.) Grossh., *Linosyris villosa* (L.) DC.)

Родина Айстрові – Asteraceae

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим коротким кореневищем. Заввишки 30-40 см. Стебел багато, всі вони прямостоячі, вгорі розгалужені, у верхній частині шерстисто-повстисті та густо улистяні. Листки довгасто-ланцетні до 3 см завдовжки, цілокраї, коротко загострені або тупуваті, з обох боків шерстисто-повстисті. Кошики вузькоконічні до 10-20 мм завдовжки, зібрані у щитоподібні суцвіття. Всі квіти в кошиках трубчасті, жовті. Цвіте у липні-вересні. Плоди-сім'янки довгасті до 4 мм завдовжки, сплюснуті, ребристі з дворядним чубком.

Зростає на остепнених схилах по ярах та балках.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: заліснення остепнених схилів, надмірний випас худоби.

Рекомендації по охороні: виявлення нових місцезнаходжень, збереження умов місцезростань від заліснення, створення заповідних об'єктів.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», заказниках «Лисиця» та «Чехів яр».

Фото – С. Панченко

ОМАН ВИСОКИЙ

Inula helenium L.

Родина Айстрові – Asteraceae

Народні назви: дивосил, велике зілля, гільтяй-зілля, капока, обмил, трава животна.

Багаторічна трав'яниста рослина з товстим підземним кореневищем. Заввишки 100-200 см. Стебло прямостояче, гілки спрямовані вгору, рослина має пірамідальну форму. Листки великі у прикореневій розетці, а по стеблу – видовжено-еліптичні. Кошики діаметром до 6-7 см зібрані у волотеподібне облистяне верхівкове суцвіття. Квіти запилюються комахами. Цвіте у липні-вересні. Плід – сім'янка. Плоди дозрівають у вересні-жовтні. Поширюється птахами.

Зростає на заплавних заболочених луках, біля низинних боліт.

Декоративна та лікарська рослина. Легко розмножується. Відвар коренів використовують як відхаркувальний засіб.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: осушення боліт, заростання сирих лук лісом.

Рекомендації по охороні: моніторинг популяцій та в разі необхідності обмеження збору рослин.

Охороняється у Гетьманському НПП, РЛП «Сеймський», заказниках «Єзучський», «Бакирівський», «Тернівський».

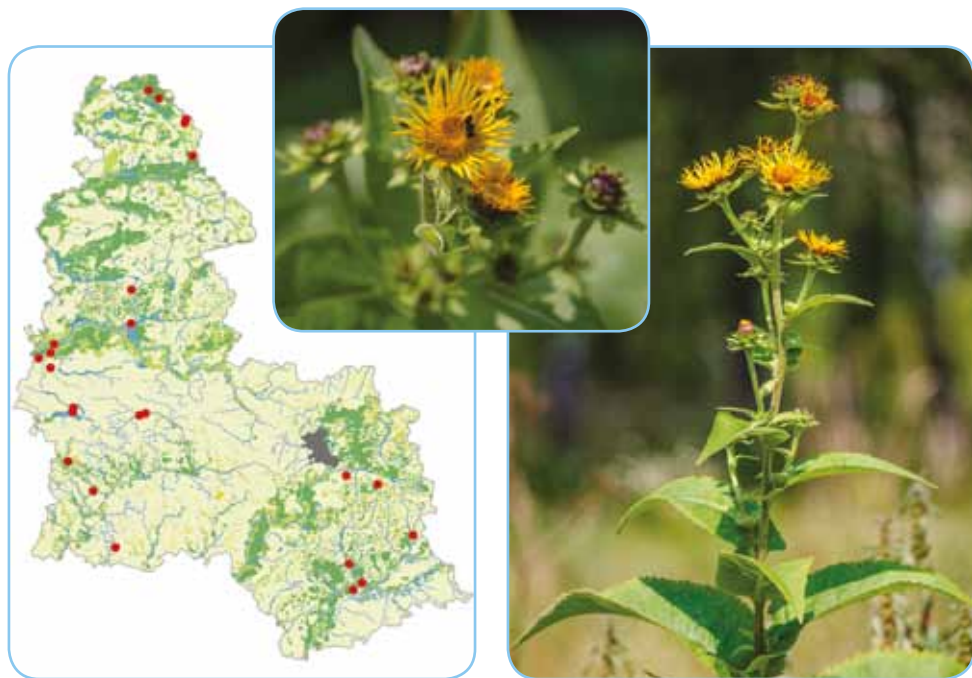

Фото – В. Іванець

ЮРИНЕЯ ВОЛОШКОВА

Jurinea cyanoides (L.) Rchb.

Родина Айстрові – Asteraceae

Народні назви: білиця, наголоватка, огник, поріз-трава.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 20-80 см. Кореневище товсте, часто здерев'яніле. Стебло прямостояче, розгалужене, павутинисто опушене. Листки пірчатороздільні з продовгувато-ланцетними частками, знизу густо опушені, краї загорнуті донизу. Квіти у кошиках, які розташовані на верхівках довгих майже безлистих пагонів. Віночок блідо-рожевий, пурпуровий. Цвіте у липні-вересні. Плід – оберненопірамідальна або овальна сім'янка з багаторядним чубчиком. Плоди дозрівають у серпні-вересні. Насіння поширюються за допомогою мурах та вітру. Квіти запилюються комахами.

Зростає по узліссях сухих соснових лісів, на галявинах та пісках.

Вид включено до Резолюції №6 Бернської конвенції.

Загрози: заліснення борових пісків, надмірний випас чи прогін худоби.

Рекомендації по охороні: зберігати умови місцезростань, упередження лісових пожеж та надмірного випасу худоби, створення природно-заповідних об'єктів.

Охороняється у Гетьманському НПП, НПП «Деснянсько-Старогутський», РЛП «Сеймський».

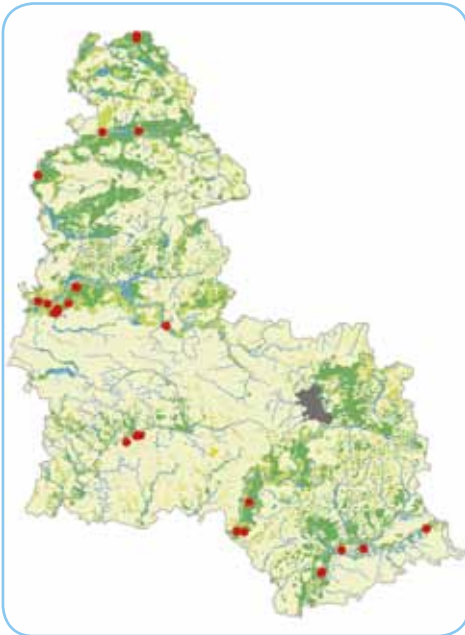

Фото – О. Соколенко

МАРУНА ЩИТКОВА

Pyrethrum corymbosum (L.) Scop.

Родина Айстрові – Asteraceae

Народні назви: марина, маруся, приворотень, пупавник, романець.

Багаторічна короткочореневищна трав'яниста рослина. Заввишки 30-120 см. Стебло одичне, прямостояче, олистяне. Листки перистолопатеі. Суцвіття – кошик, діаметром до 2 см. Зовнішні квіти в кошиках язичкові, а внутрішні – трубчаті. Окремі кошики зібрані у щитко-подібне суцвіття, де їх налічується від 3 до 20. Цвіте у червні-липні. Плід – сім'янка, до 2 мм завдовжки. Квіти запилюються комахами.

Зростає у світлих дубових лісах, на узліссях, у заростях степових чагарників. Індикатор свіжих сугрудів та грудів.

Декоративна рослина, використовується у народній медицині та ветеринарії.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: суцільні вирубки світлих дубових лісів та створення культур хвойних на місці широкострижених лісів, заростання степових схилів лісом.

Рекомендації по охороні: проводити моніторинг стану ізолюваних популяцій та збереження світлих дубових лісів.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», Гетьманському НПП, заказниках «Верхньосаманський», «Прудищанський», «Борозенківський», «Вовківці», «Борозенківський».

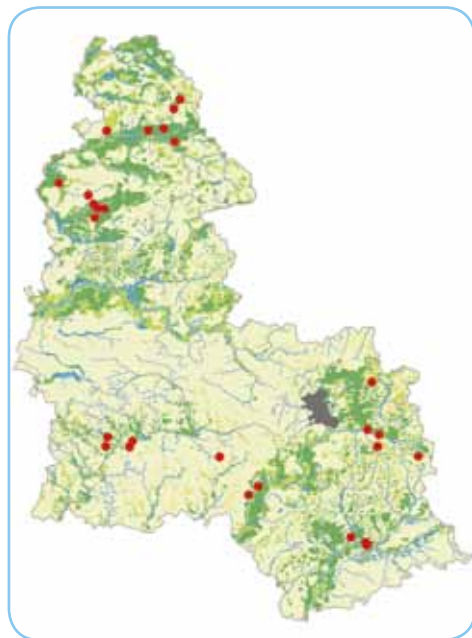

Фото – В. Іванець

ДЗВОНИКИ ОЛЕНЯЧІ

Campanula cervicaria L.

Родина Дзвоникові – Campanulaceae

Народні назви: звонок кудлатий, квашня, кучавей, переполах мужицький.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 50-100 см. Стебло прямостояче товсте, не розгалужене, опушене жорсткими волосками. Листки вузькі ланцетні. Квіти яскраво сині діаметром 1-2 см, лійкоподібні, по краю війчасті, зібрані в густе суцвіття на верхівці стебла. Цвіте у червні-липні. Плід – коробочка з дрібним насінням. Квіти запилюються комахами.

Зростає у світлих дубових лісах, на узліссях.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: суцільні вирубки світлих дубових лісів та створення культур хвойних на місці широколистяних лісів.

Рекомендації по охороні: проводити моніторинг стану ізольованих популяцій та зберігати світлі дубові ліси.

Охороняється у заказнику «Шалигінський», у НПП «Деснянсько-Старогутський» було відомо одне місцезростання, яке на сьогоднішній день вже втрачено.

ГВОЗДИКА СТИСНУТОЧАШЕЧНА

Dianthus stenocalyx Juz. (*Dianthus superbus* aggr.)

Родина Гвоздичні – Caryophyllaceae

Народні назви: крутовежа, вовнянка, овесь.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 30-50 см. Стебло голе, висхідне, що полягає. Листки лінійні. Квіти діаметром 2-3 см з глибоко виїмчастими білими або рожевуватими пелюстками. Цвіте з червня по вересень. Плід – коробочка з численним дрібним насінням. Плоди дозрівають у серпні-жовтні. Квіти запилюються комахами.

Зростає на сирих та помірно зволжених луках, у світлих дубових лісах.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: заростання лук чагарниками та лісом, вирубування світлих дубових лісів.

Рекомендації по охороні: моніторинг популяцій, запобігання зміні умов місцезростань.

Охороняється в Гетьманському НПП, заказнику «Куликівський» та РЛП «Сеймський».

Фото – С. Панченко

ЕРЕМОГОНЕ СКЕЛЬНА

Eremogone saxatilis (L.) Ikonn.

Родина Гвоздичні – Caryophyllaceae

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 30-50 см. Кореневище коротке, розгалужене, часто формує дернину з численних укорочених вегетативних пагонів. Квітконосні стебла у верхній частині розгалужені, міцні, прямостоячі, з лінійними листками завдовжки 1,5-6 см. Уся рослина гола. Листки вегетативних пагонів до 15 см завдовжки. Білі квіти до 0,7-0,9 см у діаметрі зібрані у досить щільну волоть. Цвіте у червні-липні. Плід – широкояйцеподібна коробочка 3,5-4 мм завдовжки, що дозріває у серпні-вересні. Насіння близько 1,5 мм, чорне, матове з правильними рядами горбчків.

Зростає у соснових лісах зеленомохових та на узліссях.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: зміна умов місцезростань, суцільні вирубки лісів.

Рекомендації по охороні: моніторинг популяцій, запобігання заростанню узлісь чагарниками.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський», РЛП «Сеймський» та заказнику «Прудищанський».

Фото – С. Панченко

МОЛОДИЛО ПАГОНОНОСНЕ

Jovibarba globifera (L.) J.Parn. (*Sempervivum soboliferum* Sims)

Родина Товстолисті – Crassulaceae

Народні назви: заяча капуста, роєвник розлогий, роївник пуповець, скочки, кисличка.

Багаторічна трав'яниста рослина, листовий сукулент. Квітконосне стебло заввишки 20-40 см. Прикореневі листки голі формують щільні розетки діаметром до 8-15 см. У піхвах листків формуються тоненькі столони, на яких розвиваються кулеподібні бруньки-розетки, що скоро відділяються від материнської розетки і слугують органами вегетативного розмноження. Квіти зібрані у суцвіття у вигляді кількох завитків на товстому стеблі. Цвіте у червні-серпні. Пелюстки зеленувато-жовтого забарвлення. Плід – листянка, що дозріває у серпні-вересні. Самовідновлення популяцій відбувається за рахунок вегетативного розмноження (бруньки-розетки), рідко – насінням.

Зростає у розріджених соснових лісах на пісках.

Культивується на кладовищах у багатьох поліських селах.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: надмірний випас худоби, рекреаційне навантаження.

Рекомендації по охороні: здійснювати моніторинг популяцій, проводити реінтродукцію.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський».

Фото – В. Іванець

МОЛОДИЛО РУСЬКЕ

Sempervivum ruthenicum Schnittsp. & C.B.Lehm.

Родина Товстолисті – Crassulaceae

Народні назви: доля, свинячий хліб.

Багаторічна трав'яниста рослина, листовий сукулент. Квітконосне стебло заввишки 20-40 см. Прикореневі листки опушені, формують щільні розетки діаметром до 8-15 см. В піхвах листків формуються товсті столони, на яких розвиваються кулеподібні бруньки-розетки, що укорінюються і ще деякий час зберігають зв'язок з материнською розеткою. Квіти зібрані в суцвіття у вигляді кількох завитків на товстому стеблі. Пелюстки жовті. Цвіте у липні-серпні. Плід – листянка. Плоди дозрівають у серпні-вересні. Самовідновлення популяцій відбувається за рахунок вегетативного розмноження та насінням.

Зростає на борових пісках, у розріджених сухих соснових і березових лісах.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: заліснення пісків, надмірне рекреаційне навантаження, видобування піску.

Рекомендації по охороні: здійснювати моніторинг популяцій, проводити заходи по реінтродукції та розселенню.

Охороняється у заказнику «Верхньоеманський», Гетьманський НПП, РЛП «Сеймський».

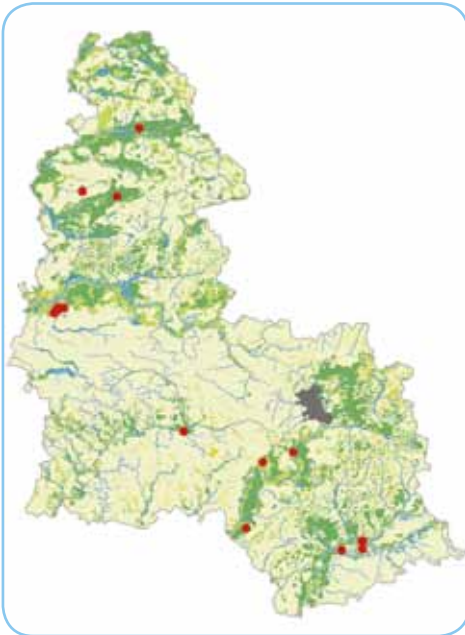

Фото – С. Панченко

РОСИЧКА КРУГЛОЛИСТА

Drosera rotundifolia L.

Родина Росичкові – Droseraceae

Народні назви: божа роса, росник, цареві очки

Багаторічна розеткова трав'яниста рослина. Листки круглі до 2-3 см завбільшки на довгих черешках, м'ясисті із залозками, на яких добре помітні крапельки рідини. Квітконосне стебло з рідким суцвіттям до 25-30 см заввишки з дрібними білими квітами. Цвіте у червні-серпні. Плід – гладенька яйцеподібна коробочка з дрібним насінням, що дозріває у серпні-жовтні.

Зростає на сфагнових болотах.

Лікарська рослина, раніше використовувалася для отримання фарби.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: осушення боліт, зміна гідрологічного режиму, пожежі.

Рекомендації по охороні: збереження умов місцезростань та їх гідрологічного режиму, створення заповідних територій.

Охороняється в пам'ятці природи «Озеро Журавлине».

Фото – С. Рижков

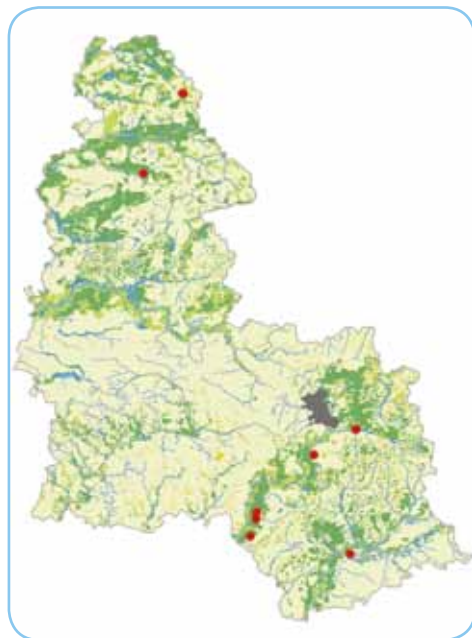

Фото – С. Панченко

АСТРАГАЛ ШЕРСТИСТОКВІТКОВИЙ

Astragalus dasyanthus Pall.

Родина Бобові – Fabaceae

Народна назва божі ручки, вовчий городок, солодке зілля.

Багаторічна, густо опушена трав'яниста рослина. Стебло висхідне, заввишки 10-40 см. Листки непарнопірчасті з 21-37 довгасто-яйцеподібних листочків. Квітки яскраво-жовті, зібрані в щільні головчасті суцвіття. Квітконоси не перевищують листки. Квіти запилюються комахами. Цвіте у червні-серпні. Плід – біб до 1 см завдовжки, волохатий, яйцеподібний. Плоди дозрівають у липні-серпні. Відтворення популяцій насіннєве.

Зростає на верхніх частинах схилів південної та південно-західної експозиції, зайнятих остепненими луками.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: розорювання степів, заліснення схилів, заготівля рослини як лікарської сировини.

Рекомендації по охороні: заборона розорювання, терасування ділянок, надмірний випас худоби, заготівля рослини в якості лікарської сировини.

Охороняється в ПЗ «Михайлівська цілина», заказниках «Підліснівський», «Голубців», «Березів яр».

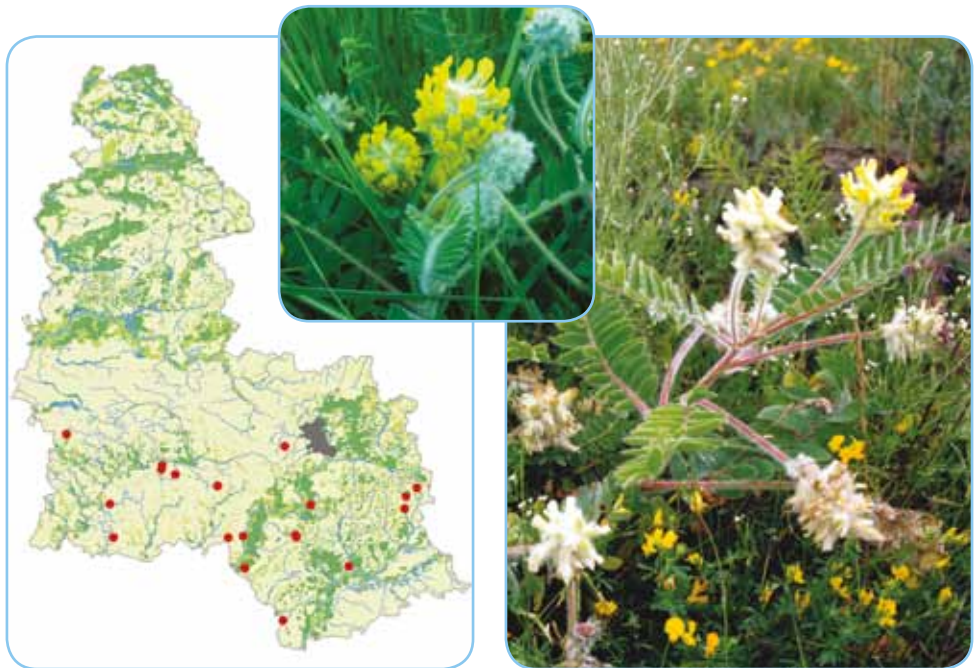

Фото – М. Книша, А. Куземко

ДРІК ГЕРМАНСЬКИЙ

Genista germanica L.

Родина Бобові – Fabaceae

Народна назва: дрок тернистий.

Кущик із зимуючими листками. Заввишки 25-70 см. Стебло прямостояче або висхідне, вкрите коротенькими розгалуженими безлистими колючими гілочками. Верхні гілочки здебільшого закінчуються гронами квіток. Листки ланцетно-еліптичні або широколанцетні до 2 см завдовжки з коротеньким вістрячком на верхівці та коротеньким черешком. Листки і молоді пагони м'яковолосисті. Суцвіття короткі, 2-8 см завдовжки, густі, віночок жовтий 6-10 мм завдовжки. Квіти запилюються комахами. Цвіте у червні. Біб видовжений, опушений, 10-12 мм завдовжки з коротким носиком з 2-5 насінинами. Насінини сплюснuto-яйцеподібні, коричнюваті. Плоди дозрівають у серпні-вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Зростає у світлих дубових лісах, по узліссях дубово-соснових лісів.

Декоративна рослина, в культурі потребує укриття на зиму, добре розмножується зеленими черенками.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: зміна умов місцезростань, створення культур хвойних на місці світлих дібров.

Рекомендації по охороні: збереження світлих дубових лісів, моніторинг стану популяцій, реінтродукція.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Прудисанський» та «Верхньоесманський».

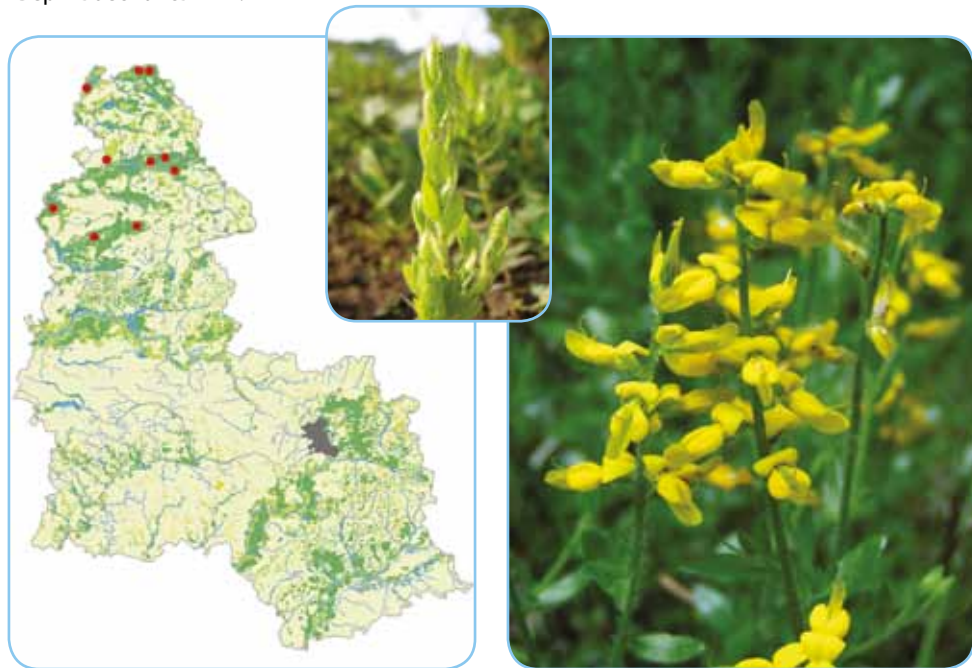

Фото – Hubert Isopp, CC BY-SA 3.0, С. Панченко

ГОРОШОК ГОРОХОВИДНИЙ

Vicia pisiformis L.

Родина Бобові – Fabaceae

Багаторічна трав'яниста рослина. Стебло чіпке, завдовжки до 2 м, розгалужене, гранчасте. Прилистки великі, напівстрілоподібні, зубчасті. Листки закінчуються розгалуженим вусиком, мають 6-10 пар бічних яйцеподібних тупих листочків, завдовжки до 4 см. Квітконоси не перевищують листків, грона не густі, 10-15 квіткові. Квіти звислі, 15-18 мм завдовжки, білувато-жовті. Зубці чашечки лінійні, неоднакові за формою, коротші за трубку чашечки. Цвіте у червні-липні. Боби довгасті або довгасто-лінійні, 3-3,5 см завдовжки, стиснуті з боків, бурі у стиглому стані. Насінини кулясті, рубчик охоплює $\frac{1}{2}$ насінини. Квіти запилюються комахами. Плоди дозрівають у липні-серпні.

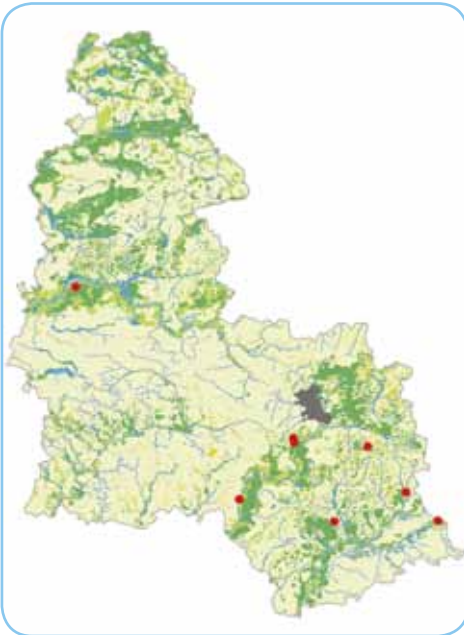
Зростає у світлих дубових лісах, на узліссях.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: зміна умов місцезростані, заміна широколистяних лісів культурами хвойних порід.

Рекомендації по охороні: збереження світлих дубових лісів, моніторинг стану популяцій.

Охороняється у РЛП «Сеймському», заказнику «Ворожбянський».

РЯСТ ПРОМІЖНИЙ

Corydalis intermedia (L.) Mérat

Родина Руткові – Fumariaceae

Багаторічна трав'яниста бульбокоренева рослина. Заввишки 5-20 см. Стебло простерте, часто ще з однією гілочкою з піхви лускоподібного листка. Листків по два на кожній гілочці, сизуваті в обрисі широкояйцеподібні розсічені на овальні сегменти. Суцвіття малоквіткове, щільне, майже головчасте, поникле. Приквітки еліптичні, цілокраї, тупуваті. Квіти світлопурпурові 15-17 мм завдовжки. Цвіте у квітні-травні. Плід – довгастоланцетна коробочка. Квіти запилюються джмелями та іншими комахами. Плоди дозрівають наприкінці квітня – на початку травня. Насіння поширюється за допомогою мурах.

Зростає у помірно вологих широколистяних та дрібнолистяних лісах. Іноді виступає домінантом у складі синузії весняних ефемероїдів.

Охороняється на обласному рівні у поліській частині області.

Загрози: вирубування лісів, створення хвойних насаджень на місці широколистяних лісів.

Рекомендації по охороні: збереження умов місцезростань.

Охороняється у Гетьманському НПП, РЛП «Сеймський», заказнику «Банний яр».

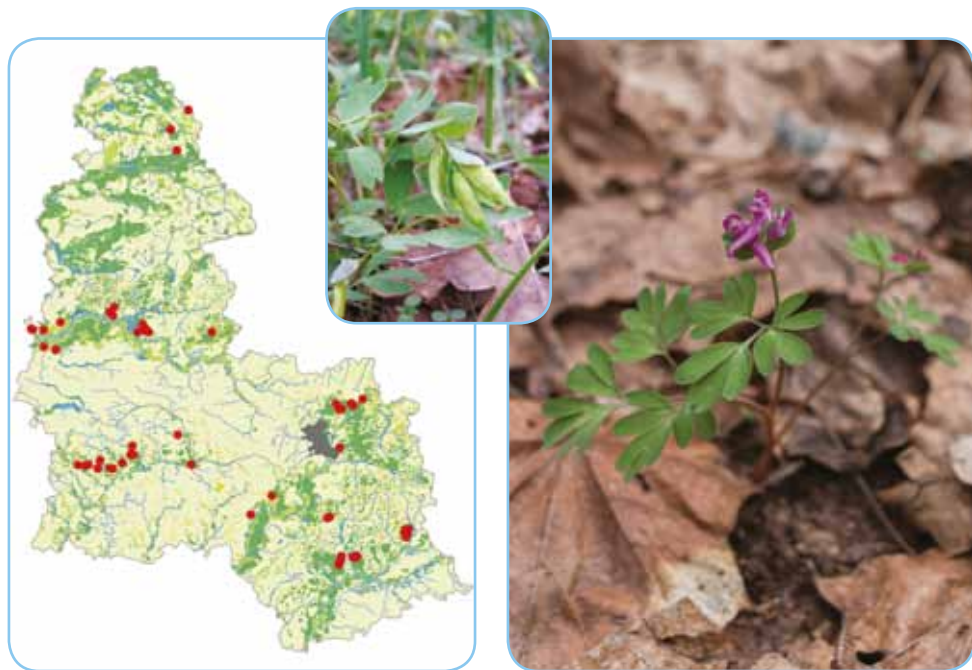

Фото – В. Іванець, С. Панченко

ТИРЛИЧ ХРЕЩАТИЙ

Gentiana cruciata L.

Родина Тирличеві – Gentianaceae

Народні назви: гензура, дід, джинджора, кружівниця, лиходій, лихоманник, розмай-зілля, старець, товстуля.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 20-60 см. Стебло висхідне, нерозгалужене. Листки у прикореневій розетці та на стеблі, супротивні, продовгувато-ланцетні, майже шкірясті. Квіти одиничні або в пучках у піхвах листків, 4-х членні, синьо-зелені, всередині голубі. Цвіте у липні–серпні. Плід – коробочка. Насіння дрібне, проростанню сприяє симбіоз з грибами. Сходи розвиваються повільно.

Зростає на остепнених схилах.

Отруйна, домашньою худобою не поїдається.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: заліснення степових схилів деревами та чагарниками.

Рекомендації по охороні: створення заповідних територій з режимом, де дозволено випасання худоби або косовиця, моніторинг популяцій.

Охороняється в заказнику «Боромлянський».

Фото – М. Книш

ЗМІЄГОЛОВНИК РЮЙША

Dracoscephalum ruyschiana L.

Родина Губоцвіті – Lamiaceae

Народні назви: гадник, мир-зілля, синеворот.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 20-65 см. Стебла численні, виростають із короткого кореневища. Листки ланцетні, ланцетно-лінійні голі. Квіти зібрані у мутовки по 6 у вигляді доволі щільного колосоподібного суцвіття, сині, рідше рожеві. Цвіте у травні-червні. Плоди – яйцеподібні чорні горішки, що дозрівають у серпні-вересні. Поновлюється насінням, рідше – вегетативно.

Зростає у світлих дубових лісах.

Декоративна рослина, медонос.

Вид занесено до Червоної книги України та включено до Резолюції №6 Бернської конвенції.

Загрози: зміна умов місцезростань, створення культур хвойних порід на місці світлих дібров.

Рекомендації по охороні: збереження умов місцезростань, створення заповідних територій.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», РЛП «Сеймський» та заказнику «Верхньоесманський».

Фото – А. Гнатюк

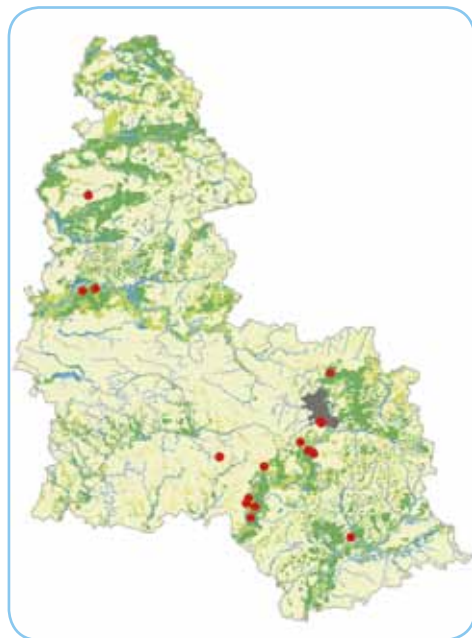

Фото – Meneerke bloem, CC BY-SA

ЛЬОН ЖОВТИЙ

Linum flavum L. (*Linum flavum* L. var. *ucranicum* Griseb. ex Planch.)

Родина Льонові – Linaceae

Багаторічна трав'яниста рослина з коротким здерев'янілим кореневищем. Заввишки 20-60 см. Стебло прямостояче, голе, вгорі вилчато розгалужене, гострогранчасте. Листки довгастооберненойцеподібні (нижні) та довгасто-ланцетні (верхні), до 2-5 см завдовжки. Квіти жовті до 3 см у діаметрі у малоулистяних густих завийках, зібраних у щиткоподібне або волотеве складне суцвіття. Цвіте у червні-липні. Плід – широкояйцеподібна або майже кругла коробочка. Насінини близько 8 мм завдовжки, довгасті, сплюснуті, гладенькі, коричневі. Розмножується насінням.

Зростає на остепнених луках по виходах крейди.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: заліснення схилів, надмірний випас.

Рекомендації по охороні: запобігати зміні умов місцезростань.

Охороняється в пам'ятці природи «Дівоча гора», заказнику «Могрицький».

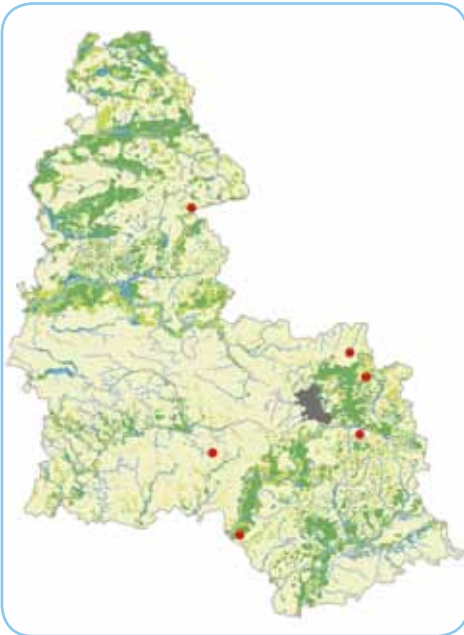

Фото – В. Іванець

ЛЬОН АВСТРИЙСЬКИЙ

Linum austriacum L.

Родина Льонові – Linaceae

Багаторічна трав'яниста рослина з розгалуженим дерев'янистим кореневищем. Заввишки 10-60 см. Стебло голе, слабзорозгалужене, рясно облистяне. Листки «дрібні», лінійні або лінійно-ланцетні. Квіти у несиметричних вилчатоподібних суцвіттях, світло-голубі із білуватими жилками. Цвіте у травні–липні. Плід – 5- гніздна коробочка, що дозріває у серпні-вересні. Розмножується насінням.

Зростає на остепнених схилах, здебільшого там, де крейда залягає близько до поверхні.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: заліснення остепнених схилів, добування крейди.

Рекомендації по охороні: створення заповідних територій, моніторинг умов місцезростань.

Охороняється у пам'ятці природи «Дівоча гора» та заказниках «Лисиця», «Могрицький».

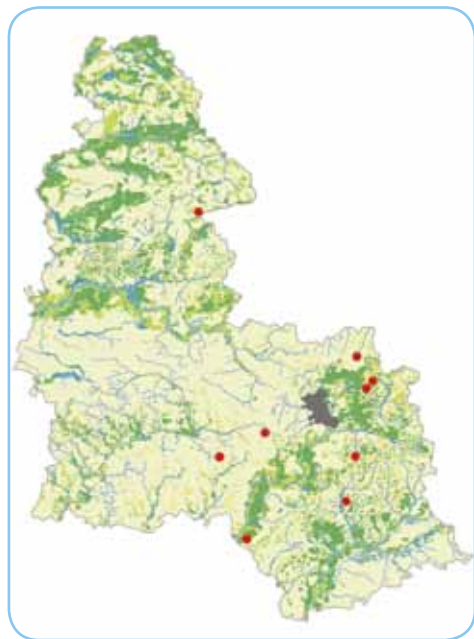

Фото – С. Панченко

ПЛАВУН ЩИТОЛИСТИЙ

Nymphoides peltata (S.G.Gmel.) O.Kuntze

Родина Бобівникові – Menyanthaceae

Багаторічна водна рослина. Кореневище довге, повзуче, на дні водойми. Довге стебло розгалужується біля поверхні води. Листки округло-серцеподібні на довгих черешках, скупчені, ледь здіймаються над поверхнею води. Квіти яскраво жовті діаметром близько 3 см, зібрані у зонтикоподібний пучок. Цвіте у червні-серпні. Плід – яйцеподібна коробочка, з плескатим, війчастим по краю, насінням еліптичної форми, що дозріває у серпні-жовтні. Насіння переноситься водою. Самопідтримання популяцій відбувається вегетативно та насінням.

Зростає у слабопроточних та замкнутих водоймах.

Рослина декоративна, кормова, має водоохоронне та берегозахисне значення.

Вид занесено до Червоної книги України та включено до Резолюції №6 Бернської конвенції.

Загрози: руйнування та забудова прибережних ділянок, штучне регулювання рівня води її забруднення.

Рекомендації по охороні: моніторинг стану популяцій, реінтродукція.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський».

Фото – С. Панченко

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ

Adonis vernalis L.

Родина Жовтецеві – Ranunculaceae

Народні назви: жовтоцвіт, мак заячий.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 15-50 см. Стебла численні, висхідні або прямостоячі. Листки глибоко розсічені на лінійні долі. Квіти великі 2-6 см у діаметрі, яскраво жовтого кольору. Цвіте у квітні–на початку травня, запилюється різноманітними комахами. Плід – листянка, що дозріває у червні–на початку липня.

Зростає по крутих схилах серед остепнених лук.

Лікарська рослина, на основі якої виготовляються препарати для лікування хвороб серця, безсоння, епілепсії.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: розорювання степів, заліснення схилів, заготівля рослини як лікарської сировини.

Рекомендації по охороні: заборона розорювання та терасування ділянок остепнених лук, надмірний випас худоби, заготівля рослини в якості лікарської сировини.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», пам'ятці природи «Дівоча гора», заказниках «Підліснівський», «Лисиця», «Березів яр», «Дубинський».

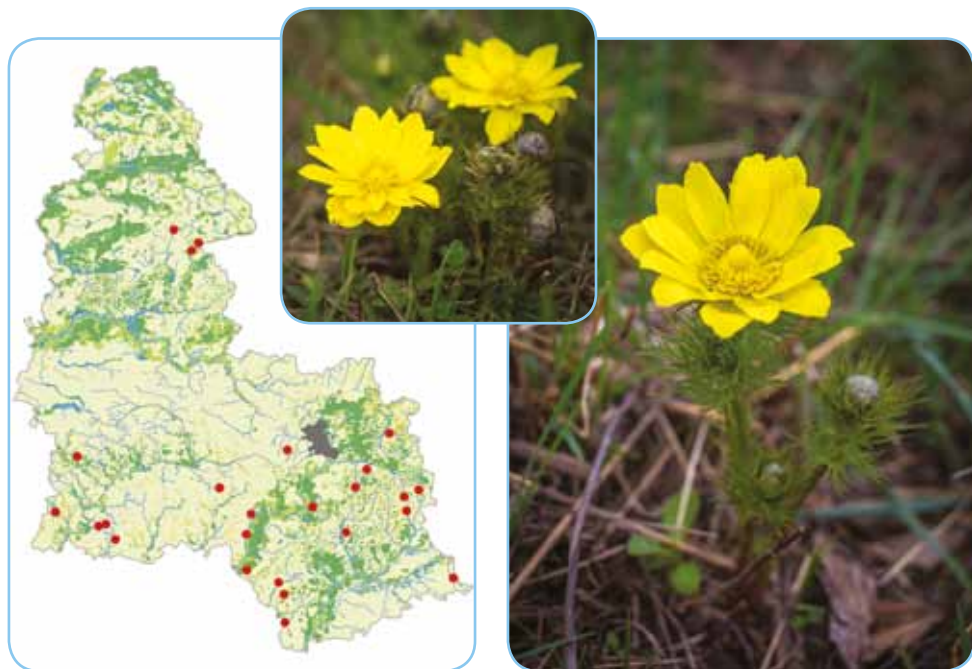

Фото – В. Іванець

ЛОМИНІС ПРЯМИЙ

Clematis recta L.

Родина Жовтецеві – Ranunculaceae

Народні назви: жигунець, змиївона, кривавник, кустерень, ломонос, чортове ребро.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 60-150 см. Стебло висхідне або витке. Листки супротивні непарноперисті з 2-4 парами листочків. Квітки білі з чотирма пелюстками завдовжки до 1,5 см. Цвіте у червні–липні. Плоди – багатогорішок. Горішки зберігають пірчастоволосисті стовпчики. Плоди дозрівають у липні–серпні. Квіти запилюються різноманітними комахами. Насіння поширюється тваринами (екзозоохорія) та вітром.

Зростає у світлих лісах, по узліссях. Індикатор свіжих сугрудів та грудів.

Медоносна, декоративна, отруйна рослина. Використовується у народній медицині.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: зміна умов місцезростань, створення культур хвойних порід на місці світлих дібров.

Рекомендації по охороні: збереження умов місцезростань, створення заповідних територій.

Охороняється у Гетьманському НПП, РЛП «Сеймський», заказниках «Шалигінський», «Куликівський», «Андріївський», заповідному урочищі «Білогриве».

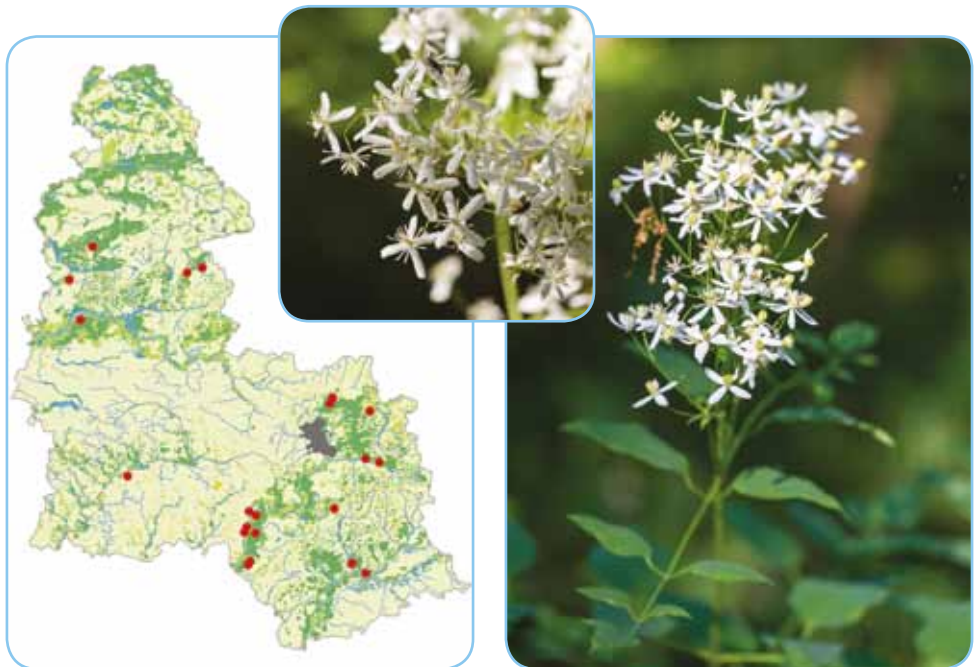

Фото – В. Іванець

СОН ЛУЧНИЙ

Pulsatilla pratensis (L.) Mill. (*Anemone pratensis* L., *Pulsatilla nigricans* Stoerck)

Родина Жовтецеві – Ranunculaceae

Народні назви: праліска дзвінкувата, сон-трава.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 15-40 см. Прямостоячі і густоопушені квітконосні стебла виходять від багатоголового кореневища. Листки в розетці яйцеподібно видовжені тричі перисторозсічені на лінійні долі. Квіти одиночні, поникаючі 3-4 см в діаметрі, запилюються різноманітними комахами. Цвіте у квітні – на початку травня. Плоди – хвостаті сім'янки, що дозрівають наприкінці травня – у червні, поширюються вітром.

Зростає на остепнених луках по схилах балок та у сухих соснових лісах, по узліссях.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: заростання остепнених схилів деревами та чагарниками, весняні пали, збирання букетів та викопування рослин, вирубування лісів.

Рекомендації по охороні: виявлення новим місцезростань, моніторинг стану відомих популяцій, створення заповідних територій.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», Гетьманському НПП (ур. «Литовський бір»), заказниках «Березів яр», «Верхньоесманський», «Громадська дума», «Дубинський», РЛП «Сеймський».

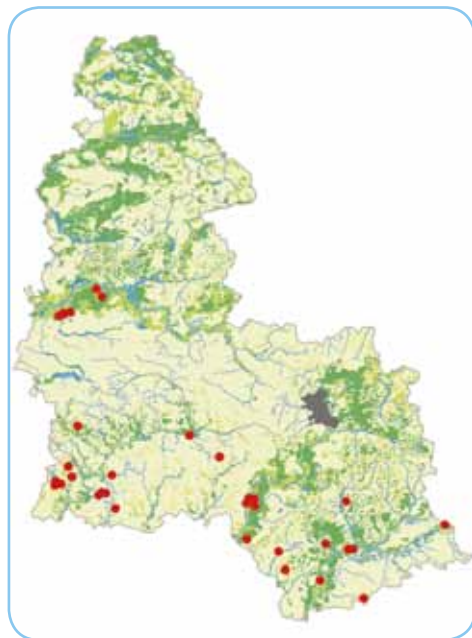

Фото – С. Панченко

СОН РОЗКРИТИЙ

Pulsatilla patens (L.) Mill. s.l. (*Anemone patens* L., *P. latifolia* Rupr.)

Родина Жовтецеві – *Ranunculaceae*

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 15-40 см. Пряmostоячі і густоопушені квітконосні стебла виходять від багатоголового кореневища. Листки в розетці яйцеподібні пальчатороздільні. Квіти одиночні, поникаючі 3-4 см у діаметрі. Цвіте наприкінці квітня – у першій половині травня. Квіти запилюються різноманітними комахами. Плоди – хвостаті сім'янки, що дозрівають у червні, поширюються вітром. Розмножується насінням.

Зростає в сухих соснових лісах, на галявинах та по остепнених схилах балок.

Індикатор свіжих суборів.

Вид занесено до Червоної книги України та Резолюції №6 Бернської конвенції.

Загрози: вирубування лісів, розорювання степових ділянок або засаджування їх деревами та чагарниками.

Рекомендації по охороні: моніторинг популяцій, виявлення нових місцезростань та створення заповідних об'єктів.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», Гетьманському НПП (ур. «Литовський бір»), НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Березів яр», «Богданівський», «Великий бір», «Верхньоесманський», «Могрицький», «Прудищанський», РЛП «Сеймський».

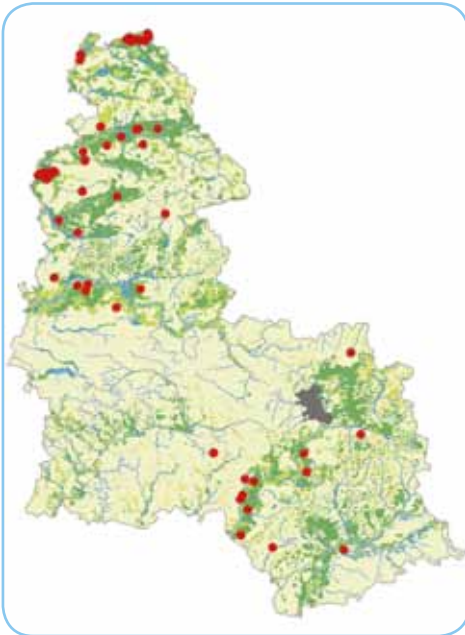

Фото – В. Іванець

ГЛІД УКРАЇНСЬКИЙ

Crataegus ucrainica Pojark.

Родина Розоцвіті – Rosaceae

Народні назви: глидина, костоглід.

Великий кущ, або невеличке дерево. Заввишки до 3-4 м. Молоді пагони темновишневого кольору, волосисті. Гілки бурувато-сірі, піхвові колючки тонкі, 1-2 см завдовжки. Листки в обрисі широкояйцеподібні або оберненояйцеподібні з широкою клиноподібною основою. Верхня і нижня сторона листка майже одного кольору, по краю, вище середини, листки пилчасті. Верхня частина листка шорстка, виїмки між лопатями гострі, розрізають пластинку до 2/5 – 2/3. Суцвіття рідке, складається з 10-20 квіток. Стовпчиків 2. Цвіте у кінці травня – на початку червня. Квіти запилюються різноманітними комахами. Плоди еліпсоїдальні, майже кулясті 8-12 мм завдовжки, темно-червоні з двома кісточками. Плоди дозрівають у кінці серпня – на початку вересня, поширюються лисицями, птахами.

Зростає на узліссях хвойних і листяних лісів, по лісосмугах, в заростях чагарників, тяжіє до долин річок.

Вид занесено до Європейського червоного списку.

Загрози: випалювання трави.

Охороняється у РЛП «Сеймський».

Фото – С. Панченко

ВЕРБА ЛАПЛАНДСЬКА

Salix lapponum L.

Родина Вербові – Salicaceae

Невеличкий розлогий кущ до 1-1,2 м заввишки. Молоді гілки темно-червоні або каштанові, опушені, а пізніше голі. Листки довгасто-яйцеподібні або широколанцетні, густо опушені і тому білуваті, цілокраї або хвилясто-виїмчасті. Рослина дводомна – жіночі та чоловічі суцвіття-котики знаходяться на різних рослинах. Квіти запилюються комахами: бджолами, мухами. Цвіте у квітні-травні. Плоди – листянки з численним опушеним насінням. Плоди дозрівають у червні-липні. Насіння розповсюджується вітром. Розмножується насінням та вегетативно.

Зростає на осокових болотах, особливо там, де виражений покрив із сфагнових мохів.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: осушення боліт.

Рекомендації по охороні: виявлення нових локалітетів, моніторинг стану популяцій.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський» та заказнику «Верхньоеманський».

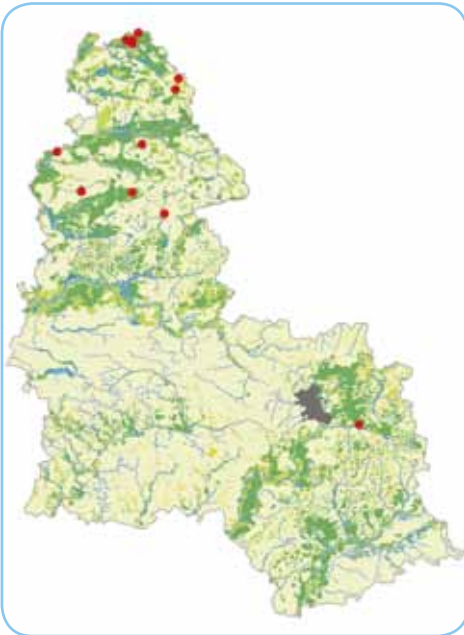

Фото – С. Панченко

ВЕРБА СТАРКЕ

Salix starkeana Willd. (*Salix livida* Wahlenb.)

Родина Вербові – Salicaceae

Щільний куполоподібний куц заввишки до 1,5 – 2 м. Листки яйцеподібні або еліптичні з короткими загостреними асиметричними верхівками, крупнозубчасті, знизу голі, сизуваті. Прилистки косояйцеподібні. Рослина дводомна – жіночі та чоловічі суцвіття-котики знаходяться на різних рослинах. Квіти запилюються комахами: бджолами, мухами. Цвіте у квітні-травні. Плоди – листянки з численним опушеним насінням, дозрівають у червні. Насіння поширюється вітром. Поновлення популяцій насінням та вегетативно за рахунок полягання і вкорінення неспеціалізованих гілок.

Зростає на перехідних і низинних болотах, на торф'янистих луках, у заплавах річок на сирих низькотравних луках.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: корінна трансформація місцезростань, осушення боліт, надмірний випас худоби, знищення рослин.

Рекомендації по охороні: моніторинг стану популяцій.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський» та заказнику «Присеймівський».

Фото – С. Панченко

НАПЕРСТЯНКА ВЕЛИКОЦВІТА

Digitalis grandiflora Mill.

Родина Ранникові – Scrophulariaceae

Народні назви: волів язик, жбаночки, кукулиця, наперстки, стягач.

Багаторічна трав'яниста рослина. Заввишки 50-120 см. Стебло прямостояче нерозгалужене, облистяне. Листки в прикореневій розетці та по стеблу, видовжено-яйцеподібні. Квіти жовті, до 3-4 см завдовжки, трубчасто-дзвоникоподібні зібрані у верхівкове китицеподібне суцвіття. Цвіте у червні-липні. Квіти запилюються різноманітними комахами. Плід – яйцеподібна коробочка з дрібним насінням, дозріває у серпні-вересні. Розмножується насінням.

Зростає у світлих лісах, по узліссях. Індикатор свіжих сугрудів та грудів.

Отруйна рослина – впливає на серце і може призвести до його зупинки. Має лікарські властивості, декоративна.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: порушення умов місцезростань, надмірне рекреаційне навантаження.

Рекомендації по охороні: збереження світлих дубових лісів.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський», заказниках «Верхньоесманський», «Прудищанський», «Шалигінський», «Андріївський», заповідному урочищі «Білогриве», РЛП «Сеймський».

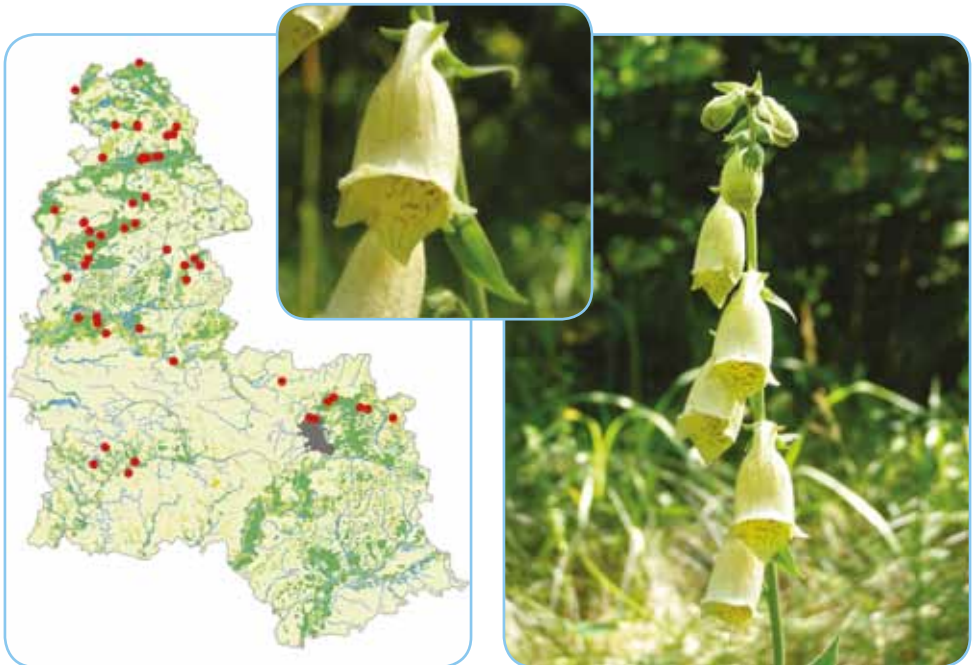

Фото – С. Панченко

ШОЛУДИВНИК КАУФМАНА

Pedicularis kaufmannii Pinzg.

Родина Ранникові – Scrophulariaceae

Народні назви: вшивиця, галаган, гнидиця, горшинник, молотна трава, цицак.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20-60 см з потовщеними веретеноподібними коренями. Стебло та листки шерстисті. Прикореневі листки черешкові, цілісні, стеблові почергові, розділені на овально-видовжені сегменти. Квіти довжиною 2,5-3,0 см, сидячі, блідо-жовті, зібрані у густі видовжені верхівкові суцвіття. Чашечка випукла. Плід – коробочка з численним дрібним насінням. Цвіте у травні – липні, плодоносить у червні – серпні. Розмножується насінням. Рослина є неспецифічним напівпаразитом.

Зростає на остепнених луках та лучних степах.

Охороняється на обласному рівні.

Загрози: розорювання ділянок з остепненими луками, заростання ділянок деревами та чагарниками.

Рекомендації по охороні: пошук нових місцезростань, моніторинг популяцій, створення заповідних об'єктів.

Охороняється у ПЗ «Михайлівська цілина», заказниках «Підліснівський», «Могрицький», пам'ятці природи «Дівоча гора».

Фото – А. Куземко

ВОДЯНИЙ ГОРІХ ПЛАВАЮЧИЙ

Trapa natans L.

Родина Водяногоріхові – Trapaeeae

Народні назви: водорішник, чортів горіх, рогулька.

Однорічна водна рослина зі стеблом завдовжки 50-150 см і більше, на кінці якого розміщена розетка плаваючих листків. Плавучість всієї розетки забезпечується повітряноносними камерами на черешках. Діаметр розетки до 20-40 см. Різна довжина черешків забезпечує рівномірне розміщення ромбічних листових пластинок. Квіти над водою, поодинокі надводні з чотирма білими пелюстками. Цвіте у червні-липні. Квіти часто самоzapильні, іноді навіть не розкриваються, розкриті запилюються комахами. Після запилення зав'язь опускається під воду, де і відбувається дозрівання плода. Плід – кістянокоподібний, у його формуванні беруть участь листочки чашечки, які дерев'яніють і розвиваються в гострі шипи. Плоди дозрівають у серпні-вересні. Розмножується насінням, яке зазвичай проростає на наступний рік, часом через 2-3 роки.

Зростає у малопроточних водоймах, озерах та старицях, що добре прогріваються. Стійкий до коливання рівня води протягом вегетаційного періоду.

Вид занесено до Червоної книги України.

Загрози: забруднення водойм.

Охороняється у НПП «Деснянсько-Старогутський».

Фото – С. Панченко

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Андрієнко Т. Л., Книш М. П., Панченко С. М., Онищенко В. А. Національний природний парк на Лівобережному Поліссі // Жива Україна. – 2006. – № 5 – 6. – С. 13 – 15.
- Бабич Л. К. Природно-заповідний фонд Лебедизького району Сумської області // Проблеми збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 80 – 85.
- Байрак О. М. Конспект флори Лівобережного Придніпров'я. Судинні рослини. – Полтава: Верстка, 1997. – 164 с.
- Билык Г. И., Сарычева З. А. Михайловская целина: Путеводитель по заповеднику. – Х.: Прапор, 1981. – 41 с.
- Билик Г. И., Ткаченко В. С. Сучасний стан рослинного покриву заповідника Михайлівська цілина на Сумщині // Укр. ботан. журн. – 1972. – Т. 29, №6. – С. 696 – 702.
- Вакал А. П., Карпенко К. К. Рослинність Піщанського та Могрицького лісництв Сумського держлісгоспу // Вакалівщина: До 40-річчя біологічного стаціонару Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. – С. 18 – 28.
- Вакал А. П., Карпенко К. К. Фіторізноманіття долини р. Сейм у межах території Буринського району Сумської області // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті М. М. Гришка, «Перспективи розвитку сучасної біології: тенденції та напрямки» (8 – 9 жовтня, м. Глухів). – Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2009. – С. 75 – 78.
- Вакал А. П., Карпенко К. К., Гончаренко І. В. та ін. Реліктові рослини – цибуля ведмежої (*Allium ursinum* L.), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva* L.), страусове перо звичайне (*Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod.) у лісах Сумського лісгоспу // Вакалівщина. До 30-річчя біостаціонару Сумського педінституту: Збірник наукових праць. – Суми, 1998. – С. 204 – 211.
- Вакал А. П., Карпенко К. К., Зьоменко І. А. Рослинність долини річки Сейм у межах території Буринського району Сумської області // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наукових праць / [за ред. Б. М. Нешетаєва]. – Суми: Вид-во Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 103 – 115.
- Вакал А. П., Карпенко К. К., Родінка О. С. Рідкісні та зникаючі види рослин басейну р. Івотки // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України. 36. наук. праць за мат. Всеукр. наук. – практ. конф., м. Суми, 14 – 16 листопада 2002 року). – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – С. 149 – 155.
- Вакал А. П., Книш М. П., Карпенко К. К. Нові місцезнаходження цибулі ведмежої (*Allium ursinum* L.) у Сумському районі Сумської області // Заповідна справа на Сумщині: Тези доповідей науково-практичної конференції (28 квітня 1994 р., м. Суми). – Суми, 1994. – С. 54 – 56.
- Вакал А. П., Москаленко М. П. Рослинність Хухрянського гідрологічного заказника // Біологічні науки. 36. наук. праць Сумського державного педагогічного ун-ту ім. А. С. Макаренка. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 1999. – С. 40 – 50.
- Вакал А. П., Піддубина Ю. М., Карпенко К. К. Раритетні види рослин заповідника «Михайлівська цілина» // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 115 – 119.
- Вакал А. П., Родінка О. С., Карпенко К. К. Степові залишки на північному сході Лівобережної України // XII з'їзд Українського ботанічного товариства. – Одеса, 2006. – 74 с.
- Вакал А. П., Шафорост Т. П. Рослинність ландшафтного заказника місцевого значення «Вільшанківський» Сумського району Сумської області // Природничі науки: Збірник наукових праць / Під заг. ред. А. П. Вакала. – Суми: Вид-во Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, 2015. – Вип. 2. – С. 16 – 23.
- Гончаренко І. В. До біології астрагалу шерстисто квіткового (*Astragalus dasyanthus* Pall.) // Біологічні науки: Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1998. – С. 27 – 32.
- Гончаренко І. До питання про стан популяцій *Allium ursinum* L. у Сумській області // Актуальні питання ботаніки та екології. 36. мат. конф. молодих вчених-ботаніків України. – Ніжин, Наука-сервіс, 1999. – 28 с.
- Гончаренко І. В. Аналіз рослинного покриву північно-східної частини Лісостепу України. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 203 с.
- Гончаренко І. В. Рослинність заказника «Підліснівський» (Сумська область) та її фітоіндикаційний аналіз // Укр. фітоценологічний зб. – К.: 2003. – Серія С, вип. 1 (20). – С. 98 – 102.
- Гринь Ф. О. Рефугіум міжльодовикових реліктів на Сумщині // Укр. ботан. журн. – 1957. – Т. 14, № 1. – С. 43 – 56.
- Дідух Я. П., Сухий І. Б. Сучасний стан рослинного покриву лісового масиву Банний яр (Сумська область) та його охорона // Укр. ботан. журн. – 1984. – Т. 41, № 5. – С. 70 – 78.
- Дідух Я. П., Ткаченко В. С., Плюта П. Г. і ін. Порівняльна оцінка фіторізноманітності заповідних степових екосистем України з метою оптимізації режимів їх охорони / Під заг. ред. Я. П. Дідуха. – К.: Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України, 1998. – 75 с.
- Доброцаєва Д. М. Михайлівська цілина // По заповідних місцях України. – К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1960. – С. 43 – 47.
- Дубина Д. В. Вища водна рослинність. Lemnetae, Potamogetonaceae, Zosteraceae, Isoetes-Littorelleteae, (*Elodea canadensis*, *Elodea acicularis*, *Isoetes lacustris*, *Potamogeton gramineus*, *Sphagnum-Utricularia*), *Phragmites*-*Magnocariceteae* (*Glyceria-Sphagnum*, *Oenanthe aquatica*, *Phragmites communis*, *Scirpus maritimi*) / Відп. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Рослинність України. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 412 с.
- Екологічна мережа Новгород-Сіверського Полісся / С. М. Панченко, Т. Л. Андрієнко, Г. Г. Гавриш, Ю. В. Кузьменко – Суми: Університетська книга, 2003. – 92 с.
- Залесский К. М. Первые сведения о флоре Сумского уезда Харьковской губернии. – Труды о-ва испытателей природы при Имперском Харьковском ун-те, 1914. – Т. XLVII, вып. 1. – С. 101 – 147.
- Заповідні скарби Сумщини / Під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. – Суми: Джерело, 2001. – 280 с.
- Зоз І. Рослинність Михайлівської цілини на Сумщині // Журн. біоботанічного циклу ВУАН. – 1933. – № 5 – 6. – С. 157 – 165.

29. Карпенко К. К. Макроміцети заповідних територій Сумської області. – Суми: ПП Вінниченко М. Д., 2009. – 356 с.
30. Карпенко К. К., Вакал А. П., Родінка О. С. Фіторізноманіття Ворожбянського ландшафтного заказника (Сумська область) // Природничі науки: Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 18 – 36.
31. Карпенко К. К., Загорко Н. Г., Родінка О. С., Хурсенко С. В. До питання збереження залишків степової рослинності в Липоводолинському районі Сумської області // Лікарські та рідкісні рослини Сумської області (ресурси, використання, охорона). – Суми, 1994. – С. 58 – 60.
32. Карпенко К. К., Книш М. П., Вакал А. П. Матеріали до розширення заповідних територій у Сумському районі Сумської області // Заповідна справа на Сумщині: Тези доповідей науково-практичної конференції (28 квітня 1994 р., м. Суми). – Суми, 1994. – С. 25 – 26.
33. Карпенко К. К., Книш М. П., Кураш І. І. Деснянсько-Старогутський національний природний парк // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Природно-заповідний фонд Сумської області. Книга 3. – Суми: Джерело, 1999. – С. 38 – 48.
34. Карпенко К. К., Книш М. П., Пархоменко В. Б., Кураш І. І. Перспективний заповідний об'єкт «Гусаків гай» у Буринському районі Сумської області // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 123 – 129.
35. Карпенко К. К., М. П. Книш, О. С. Родінка. Перспективний заповідний об'єкт Сумщини – ландшафтний заказник «Прохідна долина річок Ромен і Терен» // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. – 2006. – С. 198 – 201.
36. Карпенко К. К., Книш М. П., Родінка О. С. та ін. Могрицький ландшафтний заказник (Сумська область) // Природничі науки: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – С. 37 – 42.
37. Карпенко К. К., М. П. Книш, В. В. Пархоменко, І. І. Кураш. Перспективний заповідний об'єкт «Гусаків гай» у Буринському районі Сумської області // Екологія і раціональне природокористування: Збірник наукових праць. – Суми: Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 123 – 128.
38. Карпенко К. К., Родінка О. С. До питання охорони залишків степової рослинності на Сумщині // Проблеми охорони і раціонального використання природних ресурсів Сумщини: Збірник наукових праць. – Суми, 1992. – С. 149 – 153.
39. Карпенко К. К., Родінка О. С., Будник С. А., Вакал А. П. Сфагнове болото на надзаплавній терасі р. Сироватка в Краснопільському районі Сумської області // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної й науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – 240 с.
40. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П. Лікарські рослини, занесені до Європейського Червоного списку, на території Сумської області // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті Д. С. Івашина. – Полтава: ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 2002. – С. 116 – 118.
41. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П. Попередні дані про раритетне фіторізноманіття національного природного парку «Гетьманський» (Сумська область) // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Біологічні науки. – 2009. – Вип. 24, № 4 (1). – С. 105 – 109.
42. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П. Раритетні види судинних рослин басейну р. Сула на Сумщині // Природничі науки: зб. наук. праць. – Суми: Вид-во СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 37 – 42.
43. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П. Раритетні види судинних рослин басейну р. Сула на Сумщині // Природничі науки: Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – С. 37 – 42.
44. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П., Гончаренко І. В. Рідкісні та зникаючі види рослин у природно-заповідній мережі Сумського геоботанічного округу // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника (9 – 11 вересня 2003 року, Канів). – Канів, 2003. – С. 110 – 111.
45. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П., Ковтун В. А. Поширення, стан збереження та рекомендації щодо охорони рідкісних і зникаючих видів рослин у басейні р. Псел на території Сумської області // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України: Збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – С. 144 – 149.
46. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П., Книш М. П. До характеристики природно-заповідного фонду басейну р. Івотки у Сумській області // Екологічні дослідження річкових басейнів Лівобережної України. Зб. наук. праць за мат. Всеукр. наук.-практ. конф. м. Суми, 14 – 16 листопада 2002 року). – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – С. 136 – 143.
47. Карпенко К. К., Родінка О. С., Вакал А. П., Панченко С. М. Рослини, занесені до Червоної книги України, що виявлені на території Сумської області // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині: Рослини, тварини та гриби Сумської області, занесені до Червоної книги України. Книга 5. – Суми: Джерело, 2001. – С. 7 – 43.
48. Карпенко К. К., Родінка О. С., Кураш І. І. Степові залишки поблизу Михайлівської цілини // Відділення Українського степового природного заповідника «Михайлівська цілина» 80 років – сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (23 – 25 вересня 2008 року, м. Суми). – Суми: Вид-во «Нота Бене», 2008. – С. 28 – 29.
49. Карпенко К. К., Родінка О. С., Опанасенко С. М. заповідні урочища крелевецького району сумської області // Екологія і раціональне природокористування: Наукові записки Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. – 2005. – С. 118 – 121.
50. Карпенко Е. К., Хурсенко С. В. Сообщество ковыля волосистого в Липоводолинском районе Сумской области // Материалы Сумской областной научно-практической конференции «Проблемы исследования рационального использования природных ресурсов Сумской области и их изучение в школе» (13 – 14 ноября 1990 г., г. Сумы). Часть 1. – Сумы, 1990. – С. 41 – 42.
51. Клоков М. В., Осычнюк В. В. Ковыли Украины // Новости систематики высших и низших растений, 1975. – К.: Наук. думка, 1976. – С. 7 – 92.

52. Ковтун В. А. Редкие и исчезающие растения в окрестностях г. Сумы // Материалы Сумской областной научно-практической конференции «Проблемы исследования рационального использования природных ресурсов Сумской области и их изучение в школе» (13–14 ноября 1990 г., г. Сумы). Часть 1. – Сумы, 1990. – С. 37 – 49.
53. Ковтун В. А. Дикоростуча флора покритонасінних і вищих спорових рослин околиць Сум та її охорона // Лікарські та рідкісні рослини Сумської області (ресурси, використання, охорона). – Суми, 1994. – С. 48 – 53.
54. Козир М. С. Особливості поширення раритетних видів на луках заплави р. Сейм // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Мат. міжнар. конф. мол. учених-ботаніків (11 – 16 серпня 2009 р., м. Кременець). – К., 2009. – С. 130 – 131.
55. Козир М. С. Рідкісні види в заплаві р. Сейм на території України // Укр. ботан. журн. – 2008. – Т. 64, №6. – С. 833 – 839.
56. Краснов А. Н. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии. – Харьков, 1893. – 140 с.
57. Куземко А. А. Лучна рослинність. Клас *Molinio-Arrhenatheretia* / Відп. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Рослинність України. – Київ: Фітосоціоцентр, 2009. – 376 с.
58. Лавренко Є., Зоз І. Рослинність цілини Михайлівського кінного заводу (кол. Капніста) Сумської округи // Охорона пам'яток природи на Україні. – Харків, 1928. – 36. 2. – С. 3 – 16.
59. Лукаш О. В., Рак О. О., Подорожний Д. С. Види *Iridaceae* у заплаві Десни // Укр. ботан. журн. – 2008. – Т. 64, №3. – С. 382 – 392.
60. Лысенко Г. Н. В каком режиме сохранится луговая степь «Михайловской целины»? // Степной бюллетень. – 2005. – №18. – С. 10 – 14.
61. Мринський О. П. Релікти Сумщини // Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 44 – 48.
62. Онищенко В. А. Закономірності поширення весняних ефемероїдів у широколистяних та хвойно-широколистяних лісах України // Укр. ботан. журн. – 2007. – Т. 64, №6. – С. 806 – 824.
63. Онищенко В. А., Андрієнко Т. Л., Остапко В. М. та ін. Представленість раритетних видів судинних рослин у національних природних парках України // Укр. ботан. журнал. – 2002. – Т. 59, №4. – С. 476 – 486.
64. Панченко С. М. Вплив умов року на морфометричні параметри видів *Orchidaceae* у Новгород-Сіверському Поліссі // Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження Глобальної стратегії збереження рослин. Мат. міжнар. конф. (11 – 15 жовтня 2010 р., м. Київ). – К.: Альтерпрес, 2010. – 320 с.
65. Панченко С. М. Деснянсько-Старогутський // Фіторізноманіття національних природних парків України. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 36 – 42.
66. Панченко С. М. До характеристики проектованого НПП «Середньосеймський» (Сумська область) // Актуальні проблеми флористики, систематики, екології та збереження фіторізноманіття. Матеріали конференції молодих вчених-ботаніків України (Львів, Івано-Франково, 6 – 10 серпня 2002 р.). – Львів, 2002. – С. 226 – 228.
67. Панченко С. М. Рідкісні угруповання широколистяних лісів Новгород-Сіверського Полісся // Лісівничо-екологічні проблеми Східного Полісся України. 36. наук. праць. Вип. 1. – Новгород-Сіверський: ДП«Новгород-Сіверська ЛНДС», 2006. – С. 19 – 23.
68. Панченко С. М. Рослинність проектованого НПП «Середньосеймський» // Проблеми збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра: Збірник наук. праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 93 – 96.
69. Панченко С. М. Синузії весняних ефемероїдів в лісах околиць міста Суми // Вакалівщина: До 40-річчя біологічного стаціонару Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка. 36. наук. праць. – Суми, 2008. – С. 111 – 119.
70. Панченко С. М. Флора національного природного парку «Деснянсько-Старогутський» та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород-Сіверського Полісся: Монографія / За заг. ред. д. б. н. С. Л. Моськіна. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 170 с.
71. Панченко С. М., Карпенко Ю. О., Графін М. В. Флористичні знахідки на північному сході України // Укр. ботан. журн. – 2006. – Т. 63, №1. – С. 40 – 46.
72. Панченко С. М., Лукаш О. В., Черноус О. П. Весняні ефемероїди листяних лісів Лівобережного Полісся // Укр. ботан. журн. – 2006. – Т. 63, №5. – С. 671 – 680.
73. Панченко С. М., Онищенко В. А. Дубові ліси Старогутського лісового масиву // Заповідна справа в Україні. – 2003. – Т. 9, №3. – С. 11 – 16.
74. Панченко С. М., Онищенко В. А. Союзи *Dicrano-Pinion Libb.* 1933 і *Pino-Quercion Medw.-Korn.* 1959 в Деснянсько-Старогутському НПП // Рослинність хвойних лісів України. Матеріали робочої наради (Київ, листопад, 2003). – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – С. 146 – 167.
75. Панченко С. М., Данилик І. М. Поширення *Carex vaginata* (Сугерееae) у Національному природному парку «Деснянсько-Старогутський» // Сучасні фітосоціологічні дослідження в Україні: 36. статей з нагоди вшанування пам'яті видатного фітосоціолога, д-ра біол. наук, проф. Т. Л. Андрієнко-Малюк (1938 – 2016 рр.). – Вип. 2 / Ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна; упорядкув.: В. П. Коломійчук; авт. вступ. сл. О. О. Орлов, В. П. Коломійчук. – Київ: Талком, 2018. – С. 43 – 46.
76. Панченко С. М., Стеценко М. П. Заплава Десни // Водно-болотні угіддя України: Довідник / Під ред. Г. Б. Марушевського, І. С. Жарук. – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – С. 112 – 120.
77. Панченко С. М., Чернишов І. О., Мартинова А. О., Кириленко Ю. В. Рослинний покрив Спаського лісу (Путівський р-н, Сумська область) і перспективи його заповідання // Сучасні фітосоціологічні дослідження в Україні: 36. статей з нагоди вшанування пам'яті видатного фітосоціолога, д-ра біол. наук, проф. Т. Л. Андрієнко-Малюк (1938 – 2016 рр.). / Ботанічний сад ім. акад. О. В. Фоміна; упорядкув.: В. П. Коломійчук; авт. вступ. сл. О. О. Орлов, В. П. Коломійчук. Випуск 2 – Київ: Талком, 2018. – С. 47 – 53.
78. Панченко С., Черноус О. Структура популяції рослин на узліссях соснових лісів зеленомохових в умовах Новгород-Сіверського Полісся // Екологія. Біологічні науки. 36. наук. праць. Вип. 1. – Полтава, 2009. – С. 21 – 25.
79. Природно-заповідний фонд Сумської області: Атлас-довідник. – К.: ТОВ «Українська Картографічна Група», 2016. – 94 с.
80. Прядко О. І. Великий бір // Екологічна енциклопедія. Том 1. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – 113 с.

81. Рогович А. Обзорение семенных и споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Вольнской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. – К., 1869. – 308 с.
82. Родінка О. С. До збереження природної рослинності басейну р. Сули // Заповідна справа на Сумщині: Тези доповідей наук. конф. – Суми, 1994. – С. 61 – 63.
83. Родінка О. С. Рослинність долини р. Ворскли та її охорона // Проблеми р. Ворскла. Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Роль національних парків у навчально-виховній роботі» (21 – 23 травня 2002 р., м. Охтирка). – Охтирка: РІА «Город А», 2002. – С. 35 – 37.
84. Родінка О. С., Карпенко К. К. Про поширення астрагалу шерстистоквіткового (*Astragalus dasyanthus* Pall.) на Сумщині та проблеми його охорони // Лікарські та рідкісні рослини Сумської області (ресурси, використання, охорона). – Суми, 1994. – С. 54 – 57.
85. Родінка О. С., Карпенко К. К., Вакал А. П., Гончаренко І. В. Збереження рідкісних видів рослин у заповідниках об'єктах Сумщини // Проблеми збереження ландшафтного, ценотичного та видового різноманіття басейну Дніпра: Збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2003. – С. 107 – 109.
86. Родінка О. С., Карпенко К. К., Вакал А. П., Гончаренко І. В. Рослини, занесені до Червоного списку Сумської області // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Кн. 6. Ч. 1. – Суми: ПП Вінниченко М. Д., 2004. – 120 с.
87. Сакало Д. І. Фрагменти лукових степів у районі Придеснянського плато // Бот. журн. АН УРСР. – 1950. – 7, № 7. – С. 11 – 25.
88. Скляр В. Г., Панченко С. М. Флористичні знахідки на території Сумської області // Вісник Сумського державного аграрного університету. – 1999. – №3. – С. 110 – 113.
89. Скляр Ю. Л. Редкие и охраняемые водные растения поймы Десны // Актуальні проблеми створення Деснянсько-Старогутського національного природного парку та шляхи їх вирішення. – К.: 1998. – С. 77 – 79.
90. Скляр Ю. Л. Флора вищих водних рослин регіонального ландшафтного парку «Сеймський» // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Збірник наукових праць (за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю з дня заснування Ботанічного саду Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (12 – 14 жовтня 2017 р.). – Суми, 2017. – С. 58 – 61.
91. Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Книга 6. Частина І. Рослини, занесені до Червоного списку Сумської області / Родінка О. С., Карпенко К. К., Вакал А. П., Гончаренко І. В. – Суми, 2004. – 119 с.
92. Талиев В. И. Введение в ботаническое исследование Харьковской губернии. – Харьков. Изд. Харьк. губ. земства, 1913. – 134 с.
93. Ткаченко В. С., Генов А. П., Лисенко Г. М. Структура рослинності заповідного степу «Михайлівська цілина» (Україна) за даними великомасштабного картування 1991 р. // Укр. ботан. журн. – 1993. – Т. 50, №4. – С. 5 – 15.
94. Ткаченко В. С., Дідух Я. П., Генов А. П. та ін. Український природний степовий заповідник. Рослинний світ. – К.: Фітосоціоцентр, 1998. – 280 с.
95. Ткаченко В. С., Лисенко Г. М. Синфитоіндикація постпірогенних змін екологічних характеристик лучного степу «Михайлівська цілина» на Сумщині (Україна) // Укр. ботан. журн. – 2005. – Т. 62, № 4. – С. 468 – 482.
96. Ткаченко В. С., Парахонська Н. О., Шеремет Л. Г. Динаміка структури рослинного покриву заповідника «Михайлівська цілина» // Укр. ботан. журн. – 1984. – Т. 41, № 3. – С. 71 – 74.
97. Угринский К. А. Материалы к флоре Ахтырского уезда Харьковской губернии. Часть 1. Сборы 1911 года // Труды общ-ва испыт. природы при Имперском Харьковском ун-те. – Харьков, 1912. – 45. – С. 333 – 386.
98. Фіторізономаніття Українського Полісся та його охорона / Під заг. ред. Т. Л. Андрієнко. – К.: Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с.
99. Харкевич С. С. Степовий заповідник «Михайлівська цілина» // Укр. ботан. журн. – 1956. – Т. 13, №2. – С. 58 – 67.
100. Черноус О. П. Ботанічні дослідження на території Шосткинського геоботанічного району // Наукова спадщина академіка М. М. Гришка. Мат. конф., присв. пам'яті акад. М. М. Гришка – видатного селекціонера, генетика, ботаніка та громадського діяча (Глухів, 13 – 14 квітня 2005 р.). – Глухів: ГДПУ, 2005. – С. 133 – 134.
101. Черноус О. П. Лісова рослинність Шосткинського геоботанічного району (Сумська область) // Укр. ботан. журн. – 2006. – Т. 63, №3. – С. 401 – 409.
102. Черноус О. П. Нові знахідки видів родини Orchidaceae Juss на Новгород-Сіверському Поліссі // Мат. конф. молодих учених-ботаніків (26 – 29 вересня 2003 р.). – Одеса, 2003. – С. 100 – 102.
103. Черноус О. П. Флористичні знахідки на території Шосткинського геоботанічного району (Сумська область) // Укр. ботан. журн. – 2005. – Т. 62, №3. – С. 360 – 364.
104. Черноус О. П., Андрієнко Т. Л. Осередок бореальних видів на півдні Новгород-Сіверського Полісся // Укр. ботан. журн. – 2004. – Т. 61, № 3. – С. 89 – 93.
105. Шапаренко І. Є. Рідкісні степові види басейну р. Ворскла (на території Сумської області) // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Збірник наукових праць (за матеріалами V Міжнародної наукової конференції, 23 – 25 травня 2013 р.) Том 1. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. – С. 333 – 338.
106. Ширяев Г. И. Материалы для флоры Лебединского уезда Харьковской губернии. Часть 1. Список растений, собранных или наблюдавшихся в Лебединском уезде // Труды о-ва испытателей природы при Харьковском ун-те. – 1907. – Т. 40, вып. 2. – С. 234 – 268.
107. Ширяев Г. И. Материалы для флоры Лебединского уезда Харьковской губернии. Флора долины реки Псла в Лебединском уезде Харьковской губернии // Труды о-ва испытателей природы при Харьковском ун-те (1909). – 1910а. – Т. 43. – С. 349 – 388.
108. Ширяев Г. И. Материалы для флоры Лебединского уезда Харьковской губернии. Дополнение к «Списку растений, собранных или наблюдавшихся в Лебединском уезде» // Труды о-ва испытателей природы при Харьковском ун-те (1909). – 1910б. – Т. 43. – С. 389 – 403.
109. Ясир Н. М. Флора судинних рослин долини р. Сула на території Недригайлівського району Сумської області // Збірник наукових праць (у двох частинах). Частина друга. Природничі науки: За результатами курсу студентських наукових робіт. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – С. 19 – 22.
110. Onyshenko V. A. Forests of oder Fagetalia sylvaticae in Ukraine. / ed. : S. L. Mosyakin. – Kyiv: Alterpress, 2009. – 212 p.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН

Астрагал шерстистоквітковий	39	Росичка круглолиста	38
Баранець звичайний	7	Ряст проміжний	42
Верба лапландська	53	Смовдь оленяча	27
Верба Старке	54	Сон лучний	50
Водяний горіх плаваючий	57	Сон розкритий	51
Волошка сумська	28	Страусове перо звичайне	9
Гвоздика стиснуточашечна	34	Тирлич хрещатий	43
Глід український	52	Тюльпан дібровний	17
Гніздівка звичайна	22	Цибуля ведмежа	11
Горицвіт весняний	48	Шолудивник Кауфмана	56
Горошок гороховидний	41	Юриня волошкова	31
Гронянка багатороздільна	10		
Дзвоники оленячі	33		
Діфазіаструм сплюснутий	8		
Дрік германський	40		
Еремогоне скельна	35		
Змієголовник Рюйша	44		
Зозуліні сльози яйцеподібні	19		
Ковила пірчаста	24		
Ковила волосиста	24		
Ковила дніпровська	24		
Ковила вузьколиста	24		
Коручка болотна	21		
Коручка чемерникоподібна	20		
Косарики тонкі	14		
Кринітарія волохата	29		
Лілія лісова	16		
Ломиніс прямий	49		
Льон австрійський	46		
Льон жовтий	45		
Любка дволиста	23		
Любка зеленоквітова	23		
Маруна щиткова	32		
Маточник болотний	26		
Молодило пагононосне	36		
Молодило руське	37		
Наперстянка великоцвіта	55		
Оман високий	30		
Осока піхвова	12		
Пальчатокорінник м'ясочервоний	18		
Півники угорські	15		
Плавун щитolistий	47		
Проліска дволиста	13		

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН*

<i>Adonis vernalis</i> L.	48	<i>Linum flavum</i> L.	45
<i>Allium ursinum</i> L.	11	<i>Linum flavum</i> L. var. <i>ucranicum</i> Griseb. ex Planch.	45
<i>Anemone patens</i> L., ...	51	<i>Listera ovata</i> (L.) R.Br.	19
<i>Anemone pratensis</i> L.	50	<i>Matteuccia struthiopteris</i> (L.) Tod.	9
<i>Angelica palustris</i> (Besser) Hoffm.	26	<i>Neottia nidus-avis</i> (L.) Rich.	22
<i>Astragalus dasyanthus</i> Pall.	39	<i>Nymphoides peltata</i> (S.G.Gmel.) O.Kuntze	47
<i>Botrychium matricarioides</i> Willd.	10	<i>Ophrys ovata</i> L.	19
<i>Botrychium multifidum</i> (S.G.Gmel.) Rupr.	10	<i>Orchis bifolia</i> L.	23
<i>Campanula cervicaria</i> L.	33	<i>Orchis chlorantha</i> Cust.	23
<i>Carex vaginata</i> Tausch	12	<i>Orchis incarnata</i> L.	18
<i>Centaurea sumensis</i> Kalen.	28	<i>Ostericum palustre</i> (Besser) Besser	26
<i>Clematis recta</i> L.	49	<i>Pedicularis kaufmannii</i> Pinzg.	56
<i>Corydalis intermedia</i> (L.) Mérat	42	<i>Peucedanum cervaria</i> (L.) Lapeyr.	27
<i>Crataegus ucrainica</i> Pojark.	52	<i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.	23
<i>Crinitaria villosa</i> (L.) Grossh.	29	<i>Platanthera chlorantha</i> (Cust.) Rchb.	23
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soó	18	<i>Pulsatilla latifolia</i> Rupr.	51
<i>Dianthus stenocalyx</i> Juz.	34	<i>Pulsatilla nigricans</i> Stoerck	50
<i>Dianthus superbus</i> aggr.	34	<i>Pulsatilla patens</i> (L.) Mill. s.l.	51
<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.	55	<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill.	50
<i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Holub	8	<i>Pyrethrum corymbosum</i> (L.) Scop.	32
<i>Dracocephalum ruyschiana</i> L.	44	<i>Salix lapponum</i> L.	53
<i>Drosera rotundifolia</i> L.	38	<i>Salix livida</i> Wahlenb.	54
<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz	20	<i>Salix starkeana</i> Willd.	54
<i>Epipactis latifolia</i> (L.) All.	20	<i>Scilla bifolia</i> L.	13
<i>Epipactis longifolia</i> All.	21	<i>Sempervivum ruthenicum</i> Schnittsp. & C.B.Lehm.	37
<i>Epipactis palustris</i> (L.) Crantz	21	<i>Sempervivum soboliferum</i> Sims	36
<i>Eremogone saxatilis</i> (L.) Ikonn.	35	<i>Stypa borysthena</i> Klokov ex Prokudin	24
<i>Galatella villosa</i> (L.) Rchb.f.	29	<i>Stypa capillata</i> L.	24
<i>Genista germanica</i> L.	40	<i>Stypa pennata</i> L.	24
<i>Gentiana cruciata</i> L.	43	<i>Stypa tirsia</i> Steven	24
<i>Gladiolus tenuis</i> M.Bieb.	14	<i>Trapa natans</i> L.	57
<i>Huperzia selago</i> (L.) Bernh. ex Schränk & C.Mart.	7	<i>Tulipa biebersteiniana</i> s.l.	17
<i>Inula helenium</i> L.	30	<i>Tulipa quercetorum</i> Klokov & Zoz	17
<i>Iris aphylla</i> L. subsp. <i>hungarica</i>	15	<i>Vicia pisiformis</i> L.	41
<i>Iris hungarica</i> Waldst. & Kit.	15		
<i>Jovibarba globifera</i> (L.) J.Parn.	36		
<i>Jurinea cyanoides</i> (L.) Rchb.	31		
<i>Lilium martagon</i> L.	16		
<i>Linosyris villosa</i> (L.) DC.	29		
<i>Linum austriacum</i> L.	46		

* Курсивом виділені синоніми

50 рідкісних рослин Сумщини
Атлас-довідник

С. Панченко, В. Іванець

Підписано до друку ?? р.
Формат 60х84/16. Папір крейдований 115 г/м².
Гарнітура «Myriad Pro». Ум. друк. арк. ?? обл.
Наклад ?? шт. Зам. № ??.

Видавець:

ISBN

50 рідкісних рослин Сумщини

Атлас-довідник

Сергій Панченко, Вікторія Іванець

serhiy.m.panchenko@gmail.com

Розповсюджується безкоштовно